

CUMANIA

A Kecskeméti Katona József Múzeum
Évkönyve

26.

Kecskemét
2013

Szerkesztette:
WICKER ERIKA

Olvasószerkesztő:
Bereznai Zsuzsanna

Tördelés:
Veszely Ferenc

Angol fordítás:
Ferenczi Krisztina, Vida István

Angol nyelvi lektor:
Papp Zsuzsanna

Rajzok:
Janzsó Marianna, Pánya István, Vida Ágnes, Wicker Erika

Fényképek:
*Galambos Sándor, Kiss Béla, Mészáros Mónika, Csányi Roland, Wicker Erika
illetve a szerzők gyűjteményéből*

ISSN 0133-6088

A kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kecskeméti Katona József Múzeum
Felelős kiadó: *Rosta Szabolcs* múzeumigazgató

Borító: Részlet Mikoviny Sámuel 1731. évi térképéből
(HM HIM Hadtörténeti Térképtár, B IX a 649.)
Borítóterv: *Wicker Erika, Zalatnai Pál*

TARTALOM

Régészet – Antropológia – Numizmatika

Knípl István	
Hajós régészeti topográfiája	7
Mészáros Mónika	
Szarmata temetkezések a stratégiai MOL-gázvezeték Bács-Kiskun megyei szakaszán	47
Marcsik Antónia	
Kiskunfélegyháza környéki szarmata lelőhelyek humán csontváz-anyagának rövid jellemzése	81
Wicker Erika	
Szárnyékok, karámok és kutak egy Árpád-kori állattartó területen	91
V. Székely György	
Elfeledett Árpád-kori éremleletek a Duna-Tisza közén	113
Wicker Erika	
Egy dunántúli 16. századi kincslelet délvidéki és balkáni kapcsolatai	139

Néprajz

Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária	
A bor a hajósi sváb hagyományos népeletben (20. század első fele)	155
Mészáros Márta	
Süteménysütési szokások változásai a 20. századi Hajóson	187
Merinu Éva	
A zsidó családoknál szolgáló hajósi sváb cseléd lányok életkörülményei a 20. század első felében	201
Kürti László	
Lakodalmak, vőfélyek és vőfélykönyvek a Felső-Kiskunságban	213

Helytörténet

Romsics Imre	
Kalocsa II. világháborús áldozatainak katasztere	251

Művészettörténet

Sümegei György	
Járitz Józsa a Kecskeméti Művésztelepen	293

Knipl István

HAJÓS RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA

Hajós területe az Alföld és a dunai allúvium határán, Magyarország egyik legspeciálisabb területén található. A község egyrészt az igen jó vízellátású dunai allúvium – a Kalocsai-Sárköz – keleti peremén, másrészt az azt határoló, folyómedrek által alámosott, 10-15 méterrel az allúvium síkja fölé magasodó, lösszel fedett futóhomok rétegek alkotta, száraz magaspárt területén húzódik. A terület klímája kontinentális, óceáni, szubmediterrán klímahatással egyaránt jellemezhető, éghajlati szempontból tipikus átmeneti terület. A csapadék éves mennyisége 500 és 600 mm közé esik.¹ Hajós területére is teljességgel igaz Borovszky Samunak a szomszédos Császártöltésre tett megállapítása, mely szerint: „A község határának nagyobbik része a Kiskunság jellegével bír, kisebbik része pedig agyagos, tőzeges lévén, a Sárközzel rokon. A kiskunsági részen 10-15 méteres szintkülönbségek is vannak.”²

A geológiai adatok alapján a Duna mellékfolyóival együtt a felső-pliocénban a mai Duna-Tisza közén keresztül (DK irányban, Cegléd-Kecskemét-Szeged irányban) folyt, és alapvető szerepet játszott a hordalékkúp felépítésében.³

A Solt-bajai síkság területére a felső-pleisztocén során került a dunai főmeder, ahol a tektonikus mozgások nyomán erőteljes süllyedés alakult ki.⁴ A süllyedés és folyóbevágódás hatására a Solt és Baja közötti terület egyre szélesedő, mélyülő árterületté alakult át, fokozatosan elkülönülve az egyre mélyebb talajvízszinttel jellemezhető Duna-Tisza közti hordalékkúptól, magaspárttá alakítva a hordalékkúp peremét. A hordalékkúpon az időszakosan megnövekvő mennyiségű csapadékvíz a Duna-völgy felé talált lefolyást, melynek során általában a magaspárt pere-

mére merőleges, DK-ÉNy-i irányú völgyeket alakított ki.⁵ A Sárköz süllyedését a folyó hordaléklerakó tevékenysége idővel ellensúlyozta, folyómedrek egész sorozatát alakítva ki az allúviumon, melyek különböző mértékben feltöltődtek, és láposodásnak indultak.⁶ A Duna óholocén teraszmaradványain vastag mezőségi talaj alakult ki (Kalocsa, Öregcsertő, Hajós, Dusnok, Miske környéke).⁷ A talaj felső rétegei alatt ugyanakkor folyóvízi homok található. Ahol ezt nem borította öntésanyag, a szél az óholocén ártéri szint fölé magasodó buckákat emelt belőle. A sárközi buckaképződés ettől eltérő módja az, amikor az óholocén terasz részét képező egykori part menti dűne magasodik az ártér fölé.

A Sárköz területének egyetlen jelentős vízfolyása a Duna. Dunaharasztitól Bajáig a Duna bal partján nincs egyetlen önálló vízfolyás sem, az ártéren az összes vízer valamilyen kapcsolatban van a Dunával, ha áttételesen is, de tőle kapja a vizét.⁸ Hajós területe napjainkban a Duna magas ártere és a Duna-Tisza közti hátság között elterülő, mintegy 15-25 km széles alacsony ártér⁹ része, mely átlagosan 4-6 méterrel magasabban helyezkedik el a Duna 0 pontja felett.¹⁰ Ezt az alacsony ártéri területet minden évben elöntötte a Duna, míg a folyó közvetlen közelében húzódó magas ártéri szint 7-9 m középmagasságú területe csak nagy árvíz esetén kerül víz alá.¹¹ A sárközi táj jellegzetes elemei az egykori medrek, kisebb-nagyobb, egykor vízzel fedett területek. Nagy valószínűséggel még a magyar honfoglalás korában is létezett az egykori Duna-medrek

⁵ Tóth Károly 1979 64–69.

⁶ A holocén elején a melegebb, csapadékosabb klíma hatására a Duna vízszintje megemelkedett, szélesítette a völgy síkját a kétoldali löszhát rovására. Pécsi Márton 1957 50.

⁷ A talajtípus a Vajas és az Örjeg közötti területeken meghatározó. Pécsi Márton 1959 182.

⁸ Romsics Imre 1998 29.

⁹ Pécsi Márton 1959 179.

¹⁰ Krajkó Gyula 1984 29

¹¹ Krajkó Gyula 1984 29.

¹ Knipl István – Sümegi Pál 2011 45.

² Borovszky Samu 1900

³ Pécsi Márton 1957 50.

⁴ Pécsi Márton 1957 50.

legkeletibb ága, mely a magaspart lábánál, a mai Duna-Völgyi Főcsatorna vonalában húzódott a bajszentistváni összefolyásig.¹² A meder területén, annak maradványaként jött létre a Vörös-mocsár, szinte leküzdhetetlen akadályt jelenve a Duna felé közeledők számára. „Minden jelenség oda mutat, hogy ez hajdan a Duna folyásának egy ága volt. Különösen a mocsáros, eres vonal Őrjegnek nevezett alsó vidéki része, még ezelőtt csak 40-50 évvel is egészen folyam-meder idomú, hosszan, keskenyen nyúló állandó vizű tó volt, melynek alól világosan észlelhető közlekedése volt egyik oldalról a Dunába, másik oldalról a Tiszába”¹³

Mivel ez egy keskeny, gyakorlatilag lejtés nélküli alacsony ártéri terület,¹⁴ a víz nehezen tudott lefolyni róla, így hetekre-hónapokra víz alá kerülhetett.¹⁵ „A szekszárdi hegyektől a Duna-Tisza közti homokhátság hatalmas, széles vízi- és mocsárvilág terült el, sajátos életmóddal, szokásokkal, s ez a vízország nem tartozott sem a Dunántúlhoz, sem az Alföldhöz, hanem a kettő között az átmenetet képezte. A szekszárdi hegyek és a Duna-Tisza közti magas homokhat között olyan mély, mocsaras Dunateknő terült el, amelynek fenekén, nagyjából a középvonalban, folyt végig a szabályozatlan, kanyargós Duna. A Duna folyam a két part nem jelentett olyan választóvonalat, mint ma, az átellenes községek szinte akadály nélkül közlekedtek egymással. A Dunántúl és az Alföld felé inkább a Dunát kétoldalt kísérő mocsárvilág széle jelentette a választóvonalat.”¹⁶

A Ny-on az egykori Duna-völgytől nagyrészt éles peremmel elkülönülő, a Tisza felé fokozatosan alacsonyodva lejtő Duna-Tisza közti homokhátság¹⁷ morfológiailag mintegy 30–40 méterre emelkedik a Duna-völgy fölé, területén az apró szemű (0,1–0,2 mm) homok az uralkodó.¹⁸ A homok kialakulása az utolsó jégkorszak 25–26 000 évvel ezelőtti száraz, hideg időszakához köthető, mely időszakban a kialakuló homokot a szél többszörösen áthalmozta, osztályozta, végül löszös üledékekkel

változatosan keverte és rétegezte.¹⁹ A homokhátság mai felszíne futóhomok és lösz rétegek egymásra rakódása során jött létre.²⁰ A löszre települt holocén futóhomok a hátság Ny-i peremének a közelében a legvastagabb, buckái kevésbé kötöttek, és igen gyakran a 25-30 méteres magasságot is eléri.²¹ A lösz és futóhomok rétegek a hátság területén mind horizontálisan, mind vertikálisan igen nagy változatoságot mutatnak. A lösz alól sok esetben felszínre bukkan a korábbi löszös homok.²² A holocén futóhomok felületek felszíne igen tagolt, ÉNy-DK irányú mélyedések (szélbarázdák) sorozata jellemzi.²³ A területről Hoitsy Pál így írt: „Ez a buckás, mintegy 20 méterrel magasabban fekszik mint a Sárköz. A megye legsivárabb homokterülete ez...”²⁴

*Neolitikum*²⁵ (Kr. e. 6000–4500/4400)

A jégkor végén megkezdődött a vegetáció átalakulása, és mind az ártérről, mind a magaspartról eltűntek a hidegkedvelő elemek.²⁶ A cirbolyafenyő, vörösfenyő, csipke-

¹⁹ MOLNÁR Zsolt 2003 26.

²⁰ Feltehető, hogy a löszös rétegek egy-egy glaciálisnak felelnek meg, míg a futóhomok rétegek egy ettől eltérő klímájú időszak emlékei. MIHÁLTZ István 1950 122–128.

²¹ MIHÁLTZ István 1950 131.

²² Ilyen felszínre bukkanó folt a Hajóstól és Császártöltéstől D-re eső terület (Illancs) is. MIHÁLTZ István 1950 117.

²³ MIHÁLTZ István 1950 132.

²⁴ Idézi: BÁNÁTI Miklós 1969 18.

²⁵ Hajós külterületének terepbejárására 2009–2010 években került sor. A korábban szórványos terepbejárások (D. Szabó Kálmán bejárásai) és esetleges lelőhely bejelentések után ez tekinthető az első szisztematikus régészeti terepmunkának a falu területén. A terepbejárás során több mint 100 új lelőhelyet sikerült azonosítani. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Sultis Lászlónak, aki töretlen lelkesedéssel és kitartással vett részt a terepbejárás sokszor viszontagságos munkájában. Külön köszönet illeti Gyucha Attila, Wilhelm Gábor és Sóskúti Kornél régészeket a leletanyag meghatározásában nyújtott segítségükért.

²⁶ Az elmúlt években Hajós és Császártöltés területén jelentős környezettörténeti kutatások zajlottak. (SZTE Földtani és Őslénytani Tanszék megvédett szakdolgozat, folyamatban levő doktori értekezés.) A Vörös-mocsár és a Hajósi-Kaszálók területén több régészeti-geológiai fúrásra került sor. Mára megtörtént a fúrások alkalmával vett minták szedimentológiai, geokémiai, makrobotanikai, malakológiai és pollenanalitikai feldolgozása. A minták datálását 15 radiokarbon adat tette lehetővé. Hajós régészeti topográfiájának elkészítése során rendhagyó módon felhasználtuk a régészeti-geológia által szolgáltatott, az őskörnyezetre vonatkozó adatokat is. Így a régészeti korokat taglaló fejezetek

¹² BOROVSKY Samu 1910 I. kötet 202–205.

¹³ GALGÓCZY Károly 1877 II. kötet 83.

¹⁴ Bugyi 98 m, tőle 100 km-re D-re Sükösd 92 m.

¹⁵ TÓTH Károly 1979 74–75.

¹⁶ KATONA Imre 1954 2.

¹⁷ MIHÁLTZ István 1950 114.

¹⁸ TÓTH Károly 1979 72.

haraszt, törpenyír visszaszorulásával párhuzamosan az erdei fenyő, közönséges nyír dominanciája nőtt meg, megjelentek az enyhébb éghajlati viszonyokat jelző tölgy-, hárs-, és szilfák, és zárt, vegyes lombosú tajga alkotta galériaerdő borította a jégkor végén a dunai árteret. A magasparton eltűntek a tundrális elemek, erdei fenyő és nyír ligetekkel tagolt füves sztyepp fejlődött ki a homokkal és lösszel borított száraz felszíneken. A magaspart növényzeti fejlődésének legjelentősebb vonása, hogy a mérsékelt övi fák előretörése ellenére a kontinentális sztyeppelemek fennmaradtak, a mélyebb helyzetű talajvízszint következtében az erdőzáródás nem történt meg, és a holocén első felében is erdősztyepp vegetáció maradt fenn.

A Krisztus előtti 7–6. évezred fordulóját követően a szárazföldi vegetációban jelentős, erőteljes változások következtek be. A medret a kora holocén során szegélyező füzesek, keményfás ligeterdők visszaszorultak, és ezzel párhuzamosan a lágyszárúak (többek között ürömfélék, őszirózsafélék) fokozatos terjedése figyelhető meg. A vegetációváltozás a magasparton is megindult. A területen kisebb tölgyes foltokkal tagolt meleg kontinentális sztyepp (ürömfélékben, fészkes- és ernyősvirágzatúakban gazdag lösz és homokpuszta) fejlődött ki.

Ugyanakkor a mintákban egy jellegzetes, valószínűleg kiterjedt égetés következtében kialakult pernyecsúcs is jelentkezik. A pernyecsúcsok megjelenése nagy valószínűséggel a termelő gazdálkodást folytató közösségeknek a megjelenésére, megtelepedésére és környezetre gyakorolt hatására utal. Bár a neolit közösségek technikai szintje látszólag fejletlen volt, a növényzet kiterjedt égetésével és megbontásával mégis jelentős kiterjedésű eróziót, talaj- és üledékáthalmazódást, valamint vegetációváltozást indítottak el.

A környezetre gyakorolt emberi hatás a neolitikum végén, a rézkor kezdetén (a Lengyel kultúra kifejlődésének idején), a Krisztus előtti 4. évezred végén érte el egyik maximumát. Az ekkor kialakult emberi hatást a kora

bronzkorig nem haladta meg egyetlen, a területen megtelepedett, vagy kialakult emberi közösség hatása sem.²⁷

A „neolitikus forradalom” (termelő gazdálkodásra áttérés), hatására jelentősen megnőtt egy-egy terület eltartó képessége. A kialakuló demográfiai nyomás hatására a neolit közösségek kiterjesztik szállásterületeiket. Előretörésük lépcsőzetesen valósult meg. A korai neolitikumban (Kr. e. 7–6. évezred) az élelemtermelő közösségek legészakibb elterjedési területe a Kárpát-medence területén volt.

A korai neolitikum időszakában (Kr. e. 6000–5500/5400) a Dunántúl területén a Balaton magasságáig a Starčevo-kultúra népeisége telepedett meg. Ugyanakkor a Tiszántúl területén a Kunhegyes-Berettyóújfalu vonaltól délre és a Duna-Tisza köze déli részén a Körös-kultúra terjedt el. A Körös-kultúra Duna-Tisza közti elterjedésének északi határa minden bizonnyal a mai Hajóstól északra, ahhoz igen közel lehetett. Ugyanakkor szintén ezen a területen volt a Starčevo-kultúra és a vele szoros rokonságban álló Körös-kultúra határa is.²⁸ A Kalocsai-Sárköz területe jelenlegi ismereteink szerint, a neolitikum teljes időszakában – és sokszor későbbi korszakokban is – kultúrák találkozásának helyszíne és egyben határterülete volt. Ekkor még nem a Duna folyása jelentette a határvonalat, hanem sokkal inkább annak közvetlen környezete.²⁹ Vidékünkön a határvonal sok esetben a dunai ártér szélén található magaspart lehetett, mely minden bizonnyal nemcsak fizikai, hanem kulturális választóvonalat is jelentett.

A terepbejárás során 16 lelőhelyen találtunk neolit megtelepedésre utaló nyomokat.³⁰ (1. térkép.) A lelőhelyek közül nyolc esetében³¹ biztosan a Körös-kultúra nyomait találtuk meg.³² Telepeik minden esetben az egykori

²⁷ KNIP, István – SÜMEGI Pál 2011 49.

²⁸ VÍSY Zsolt (főszerk.) 2003 98. (térkép)

²⁹ A Solt-Pesti síkság a neolitikum időszakában a Dunántúlhoz tartozó terület volt. T. BÍRÓ Katalin 2003 100.

³⁰ 11., 13., 17., 22., 26., 27., 53., 72., 80., 83., 84., 89., 93., 99., 104., 110. lelőhelyek.

³¹ 26., 72., 80., 89., 93., 99., 104., 110. lelőhelyek.

³² A szomszédos Homokméggy területén, 15 lelőhelyen kerültek elő a Körös-kultúra leletei. TÓTH Katalin 1998 61.; Császártöltésen jelenleg nem ismerünk a kultúrához köthető lelőhelyet. KNIP, István 2004 184. Ennek minden bizonnyal földrajzi elhelyezkedése az oka, ugyanis Császártöltés sárközi területe az ártér legmélyebben fekvő része.

a kora jellemző környezet bemutatásával kezdődnek. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Sümegi Pálnak az őskörnyezet feldolgozását lehetővé tevő adatokért, továbbá kitartó támogatásáért.

medrek (a neolitikum időszakában még bizonyosan élővizek) mellett található, környezetükből szigetszerűen kiemelkedő dombháton helyezkedtek el. A medrek partján általában hosszan elnyúló (300–1100 m hosszú) lelőhelyek szorosan kapcsolódnak az egykori vízfolyáshoz, annak vonalát követik.³³ A nagyszámú telep nem egyszerre létezett, létrejöttük a termőföldek kimerülése után lakhelyet változtató népességnek köszönhető.³⁴ Közös jellemzőjük, hogy területükön igen nagy mennyiségben gyűjtöttünk kerámiatöredékeket, főként pelyvával soványított, vastag falú, nagyméretű hombárok töredékeit. Előkerültek továbbá lábas edények (26. lelőhely), csótalpas edények (27., 99. lelőhely) töredékei is. Jellemző díszítésük a körömbecsípés, ujjbenyomkodással tagolt borda (110. lelőhely), középen benyomott bütyökdísz (26. lelőhely) és a rátett barbotin (26., 110. lelőhely).

A korai neolitikum végén, a Dunántúl területén a Starčevo-kultúra és a tőle északra élő népek egymás mellett élésének és egymásra hatásának eredményeként kialakult a dunántúli (közép-európai) vonaldíszes kerámia kultúra (DVK).³⁵ A kultúra népessége gyakori helyváltogatással járó, állattartással kiegészített, irtásos-égetéses földművelést folytatott. Hosszan elnyúló telepeiket vízközeli dombháton alakították ki.³⁶ Ugyanakkor a Tiszántúl jelentős részén a vonaldíszes kultúrkör helyi változata, az alföldi vonaldíszes kerámia kultúra (AVK) népessége élt. A középső neolitikum időszakában (Kr. e. 5500/5400–5000/4900) a Sárköz területe a dunántúli vonaldíszes kultúra szállásterülete volt. Ugyanakkor jelenlegi ismereteink szerint, a homokhátság központi területeit egyik kultúra népessége sem szállta meg. A terepbejárás során Hajós területén nem találtunk jellegzetes, biztosan a vonaldíszes kultúrához köthető kerámiát, azonban a 84. lelőhely területén korábban D. Szabó Kálmán vonaldí-

szes kerámiát gyűjtött.³⁷ Kecel területén két (biztosan a vonaldíszes-kultúrához köthető) lelőhelyen,³⁸ míg Homokmégy területén 14 lelőhelyen gyűjtöttek a vonaldíszes-kultúrához köthető leletanyagot.³⁹ A kultúra települései lényegesen eltérnek a Körös-kultúra lelőhelyeitől, azoknál sokkal kisebbek, rövidebb élettartamúak. Kerámiájuk jellemzően homokkal soványított, azonban – főként a vastagabb, durvább kerámia esetében – használtak apró kavicsot is.⁴⁰ A neolitikumra datálható apró kavicsos soványítású kerámia Hajós területén is megtalálható. Elképzelhető, hogy a több lelőhely területén előforduló, erősen kopott, károsodott leletanyag a vonaldíszes kultúra emlékegye (11., 13., 22., 53. lelőhelyek). A keceli és homokmégyi leletanyag meghatározása felveti a kultúrák elterjedésének kérdését. A keceli leletanyagot gyűjtői a DVK-hoz⁴¹ sorolták, míg a homokmégyit AVK-nak határozták meg.⁴² A kultúrák elterjedésére vonatkozó jelenlegi ismereteink szerint a keceli anyag meghatározása tartható pontosabbnak. Így a Hajós és Homokmégy területén előkerült vonaldíszes kerámiatöredékeket inkább a DVK emlékegyének tekinthetjük.⁴³

A késő neolitikum (Kr. e. 5000/4900–4500/4400) időszakában a Dunántúl területén a Lengyel-kultúra népessége élt, míg a Tiszántúl területén a Tisza-kultúra lakossága telepedett meg. A Dunántúlon a neolitikum kései időszakának közösségei továbbra is egyrétegű, rövidebb ideig használt településeken éltek, míg a Tisza-kultúra települései állandósultak, és a hosszú ideig tartó megtelepedés hatására létrejöttek a neolitikum csúcspontját jelentő több rétegű tell-települések. A Sárköz területének jelentős része nagy valószínűséggel e korban is a Dunántúlhoz (Lengyel-kultúra) tartozhatott.⁴⁴ Hajós területén – hasonlóan Császártöltés és Kecel területéhez⁴⁵ – a terepbejárás során nem került elő a késői neo-

³³ A hosszan elnyúló lelőhelyek területét nem egy időben lakták, elpusztult házaikat új helyen, a korábbiak folytatásaként építették újjá. Tóth Katalin 1998b 61.

³⁴ Tóth Katalin 1998b 61.

³⁵ A kultúra igen gyors expanzió során Európa nagy részén elterjedt (a Párizsi-medencétől Ukrajnáig) H. Simon Katalin 2003 102.

³⁶ H. Simon Katalin 2003 102.

³⁷ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49; VKM RGY. lt.sz: 91.20.1-32.

³⁸ Biczó Piroska 1984 40., 49.

³⁹ Tóth Katalin 1998b 62.

⁴⁰ Tóth Katalin 1998b 62.

⁴¹ Biczó Piroska 1984 20.

⁴² Tóth Katalin 1998b 62.

⁴³ Visy Zsolt (főszerk.) 2003 198. (térkép)

⁴⁴ Visy Zsolt (főszerk.) 2003 198. (térkép)

⁴⁵ KNIPL István 2004 184.; Biczó Piroska 1984 21.

litikumra datálható leletanyag.⁴⁶ Homokmégy területén azonban négy lelőhelyen⁴⁷ is gyűjtöttek a Tisza-kultúrához köthető leletanyagot.⁴⁸

Rézkor (Kr. e. 4500/4400–2700)

A neolitikum utolsó időszakában, a Kr. e. 5. évezred végén klímaváltozás történt, melynek során az atlantikum földművelésre alkalmas klímája véget ért, helyette elkezdődött a szubboreális hűvösebb időszaka.⁴⁹ Ekkor a dunai allúviumon megjelennek, majd mindinkább elterjednek a bükk- és gyertyánerdők, míg a homokháton megindult a legelők jelentős kiterjedése.⁵⁰ A klíma- és vegetációváltás a neolitikumra jellemző, főként földművelő gazdálkodási módot is megváltoztatta. A gazdálkodás súlypontja az állattenyésztés felé tolódott el.⁵¹ A neolitikumból a rézkorba való átmenet azonban nem hirtelen zajlott, hanem lassú folyamatként ment végbe.⁵² A Duna-Tisza köze – és ezen belül is a magaspart vidéke – ezen időszakban is két kulturális tömb határát jelentette. A Tiszántúlon a kései Herpály-Csószhalom kultúra tellekéből és síkvidéki falvakból álló településrendszerét a kulturális és szakrális folyamatosságot jelentő Tiszapolgár-kultúra kis lélekszámú telepeinek sűrű hálózata váltotta fel. Ugyanekkor a Dunántúlon a Lengyel-kultúra kései rézkori időszaka töretlen folytatása a késő neolit Lengyel-kultúrának.⁵³

Hajós területén 15 lelőhely esetében sikerült kimutatni a rézkori megtelepülés nyomait.⁵⁴ (1. térkép.) A legkorábbi betelepülők a régészeti leletek alapján a kora rézkori Tiszapolgár-kultúra népességéhez köthetjük. A

kultúra nagyállattartó népessége rövid életű telepeit az árterek partján található dombosrokon alakította ki.⁵⁵ Nincs ez másként Hajós területén sem, mivel a magaspart és az ártérből jelentősen kiemelkedő dombhátak kiváló megtelepedési helyet jelentettek. Hajós területén mindössze egy helyen, a Zabhegy Ki végén gyűjtött D. Szabó Kálmán a kultúrához köthető kerámiatöredékeket.⁵⁶ A szomszédos Császártöltés területén szintén csak egy helyen sikerült kimutatni a kultúra megtelepedését, itt a kultúra jellegzetes kerámiatípusának, a csótalpas tálaknak néhány töredéke került begyűjtésre,⁵⁷ míg Kecel és Homokmégy területén a kultúrának eddig nincs nyoma. Minden bizonnyal a földrajzi okok mellett, a lelőhelyek ritkasága vagy hiánya szorosan összefügghet az életmóddal (rövid ideig élő telepek), illetve a kultúra peremvidékén való elhelyezkedéssel.

A Tiszapolgár-kultúra hagyományainak szerves folytatója a középső rézkor során a Bodrogkeresztúr-kultúra volt.⁵⁸ A nagyállattartó életmódot folytató, mozgékony, többször lakhelyet váltó közösségek települési nyomait igen nehéz kimutatni,⁵⁹ támpontot szinte csak a temetkezési helyek szolgáltatnak. A terepbejárás során a kultúra megtelepedésére utaló nyomok nem kerültek elő. Az újabb kutatási eredmények ismeretében azonban feltételezhetjük, hogy Hajós területén is megtelepedtek. A környező települések területén több helyen is sikerült kimutatni a kultúra nyomait. Császártöltésen a Kiscsala-Útörház I. lelőhelyen minden bizonnyal egy nagy kiterjedésű temető szétszántott maradványai kerültek elő,⁶⁰ míg Nemesnádudvar területén, a hajósi határhoz igen közel, az M9 autópálya nyomvonalának leletmentése során nagy sírszámú temető feltárása történt meg.⁶¹ Kalocsa környékén e

⁴⁶ A fentebb említett 11., 13., 22., 53. lelőhelyek erősen sérült leletanyaga esetleg a korai Lengyel-kultúrához is köthető.

⁴⁷ TÓTH Katalin 1998b 62.

⁴⁸ A tiszai emlékanyag jelenléte a sárközi Homokmégy területén ismételt felveti a Duna-Tisza köze középső területeinek kulturális hovatartozása kérdését.

⁴⁹ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 125.

⁵⁰ KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 46.

⁵¹ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 125.

⁵² HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 126.

⁵³ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 126.

⁵⁴ 9., 13., 14., 15., 18., 20., 25., 27., 36., 75., 76., 96., 110., 118., 120. lelőhelyek.

⁵⁵ GALLINA Zsolt – ROMSICS Imre 1996 12.

⁵⁶ 118. lelőhely, WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 50.; VKM RGy. It.sz: 97.377.1-12.

⁵⁷ KNIPL István 2004 185.

⁵⁸ Ugyanekkor a Dunántúl területén a késői Lengyel-kultúra és az őt váltó Balaton-Lasinja-kultúra között lényeges különbségek voltak.

⁵⁹ Hosszabb ideig tartó megtelepedésüket jelenleg csak a Tiszántúlon sikerült bebizonyítani M. VIRÁG Zsuzsanna – BONDÁR Mária 2003 129.

⁶⁰ KNIPL István 2009a 92.; KNIPL István 2009b 145.

⁶¹ A temető a Bodrogkeresztúr-kultúra egyik legjelentősebb feltárt temetője, V. SZÉKELY György 2010 15–17.

kultúrához köthető ellentett élű rézcsákányt találtak,⁶² Homokmégy és Kecel területén pedig egy-egy esetben sikerült kimutatni a koraközépső rézkori megtelepülést.⁶³ Mindkét temető igazolja, hogy a Bodrogkeresztúr-kultúra jelen volt a területen, és minden bizonnyal a Duna egykori medre és ártere jelentette az elválasztó vonalat a Bodrogkeresztúr-kultúra és a Dunántúl egykorú kultúrái között.

A középső rézkor második felében jelentős változások történtek mind az Alföld, mind a Dunántúl területén. A Kárpát-medence Ny-ÉNy-i peremvidékén megjelent a tűzdelt barázdás kerámia kultúrája. A kultúra K-i irányú terjeszkedésének a Bodrogkeresztúr-kultúrát nagyjából ugyanekkor felváltó, K-DK irányból érkező Hunyadihalom-kultúra népessége vetett véget.⁶⁴ Ez a két kultúra lett a kiindulópontja és az alapja a késő rézkorban bekövetkezett egységesedési folyamatnak, mely a Baden-kultúra kialakulásához vezetett.⁶⁵

A legkorábbi letelepedők a kultúra Boleráz-csoportjának tagjai voltak. A csoport eredetét a Dunántúlhoz köthetjük,⁶⁶ mely területről kiindulva Közép- és Kelet-Szlovákián át illetve a Duna-Tisza mentén népessége eljutott a Nagyalföldre.⁶⁷ A Boleráz-csoportra jellemzőek a belső oldalukon kannelurás tálak vállukon végigfutó bevagdosásokkal, hasukon gyakran halszálkamintákkal. A tálakhoz hasonlóan gyakoriak a fazekak kettős vagy hármas ujjbenyomkodással, bevagdálással tagolt bordasor-díszítéssel.⁶⁸ A kultúra telepei a korábbi rézkori kultúrákhoz hasonlóan vízpartok mentén húzódo magaslatokon található, gyakran a badeni kultúrától elkülönülten.⁶⁹ Hajós területén a 14. és a 120. (Császártöltés-Újtemető I.)⁷⁰ lelőhelyen sikerült kimutatni a kultúra e korai csoportjának megtelepedését.

A korai Bolreáz-csoport után a területen megjelent a klasszikus Baden-kultúra. A Baden-kultúra népessége a korábbi rézko-

ri kultúrákhoz hasonlóan nagyállattartó életmódot folytatott, de kismértékben már a földműveléssel is megismerkedett. A legelők romlásával, a megművelt földek talajának kimerülésével a badeni kultúra emberei is újabb területre költöztek. Ennek hatására viszonylag gazdag, de nem egyidejű emlékműanyag maradt fenn utánuk.⁷¹

Hajós területén a késő rézkor időszakában – a Tiszapolgár- és Bodrogkeresztúr-kultúrák időszakával ellentétben – jelentősen megnő a települési helyek száma. A Baden-kultúra megtelepedését tíz lelőhelyen⁷² sikerült kimutatni. Megtelepedésük nyomai a magaspart és a Sárköz területén is megtalálhatók, igen gyakran intenzív lelőhelyek formájában. A Sárköz korábbiaknál sokkal intenzívebb benépesítésével, a badeni kultúra népe jelentősen kiterjesztette az emberi megtelepedés határait.

Edényeiket finom, jól kidolgozott agyagból készítették, és jellemzőek a változatos formák: kétosztatú tálak (töredékei a 9. és 96. lelőhelyen), halbárka alakú edények, függesztőedények, talpas poharak. Díszítésükben jellemzőek a kannelurák, subkután fülek (9., 20., 27., 110., 120. lelőhelyek), illetve a bekarcolt, bebökdösött díszítés (szinte minden lelőhelyen, de különösen gyakoriak a 9., 20., 110., 120. lelőhelyeken), melyeket időnként inkrusztációval tettek még díszesebbé.⁷³

A sárközi lelőhelyek szinte minden esetben az egykori medrek mentén, az azokat kísérő alacsony dombsorokon, dombháton található. A telepek ezeken a környezetükből kiemelkedő, árvízmentes területeken jöttek létre. A telepek így védett lakóhelyet nyújtottak a klimatikus változás (hűvösebb, csapadékosabb időjárás⁷⁴) hatására feltehetőleg egyre gyakoribbá váló árvizek ellen. Ennek kiváló példája a 13., 14., 20., 27., lelőhelyek elhelyezkedése. A telepek között a kis kiterjedésű, időszakosnak tekinthető, tanyaszerű lakóhelyek mellett a több hektár kiterjedésű, nagyméretű faluhelyek is megtalálhatók.⁷⁵ Hajós területén mindkét településtípus előfordul. A terepbe-

⁶² GALLINA Zsolt – ROMSICS Imre 1996 12.

⁶³ TÓTH Katalin 1998b 63.; BICZÓ Piroska 1984 39.

⁶⁴ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 126.

⁶⁵ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 127.

⁶⁶ ECSEDY István 1975 260.

⁶⁷ KOREK József 1985 204.

⁶⁸ TORMA István 1969 100.

⁶⁹ TORMA István 1969 103.

⁷⁰ KNIPL István 2004 185.

⁷¹ BICZÓ Piroska 1984 21.

⁷² 9., 13., 14., 15., 18., 20., 25., 27., 36., 53., 75., 76., 96., 110., 118., 120. lelőhelyek.

⁷³ BANNER János 1956

⁷⁴ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 127.

⁷⁵ M. VIRÁG Zsuzsanna – BONDÁR Mária 2003 129.

járás során több kisméretű, tanyaszerű településnek tekinthető lelőhely került elő,⁷⁶ míg több esetben nagyobb kiterjedésű faluhely nyomaira bukkantunk.⁷⁷ A faluhelyek közül is kiemelkedik több hektáros területével és igen intenzív leletanyagával a 20.⁷⁸ illetve a 27. lelőhely.

Bronzkor (Kr. e. 2700/2500–900/800)⁷⁹

A Kr. e. 3. évezred második felében erőteljes változás alakult ki a terület növényvilágában. A Duna árterületén a gyertyán és a bükk terjedt el, és gyertyános-tölgyes valamint gyertyános-bükkös társulások jelentek meg. Ugyanekkor a homokhátságon a sztyeppek kiterjedése mintegy 75-80%-ra emelkedett, és a holocén korábbi fázisában kifejlődött tölgyhárs erdővel jellemezhető erdőssztyepp helyét kaszálók, legelők és gabonaföldek vették át a rézkor végén, a bronzkor kezdetén. Bár a klíma csapadékosabbá vált – például a morotvatavakban a vízszint egyértelműen magasabb lett, de az erős antropogén hatás, az intenzívebb termelő tevékenység megakadályozta az erdők kialakulását. Ezen fázis kezdetén erőteljes és jellegzetes, minden bizonnyal emberi hatást tükröző pernyecsúcs alakult ki a vizsgált mintákban.⁸⁰

A rézkor végén, a bronzkor kezdetén végbement klimatikus változások nemcsak a Kárpát-medence ökológiai egyensúlyát változtatták meg, hanem jelentős szerepet játszottak kultúrák keletkezésében és eltűnésében is.⁸¹ A bronzkor korai és középső szakaszában a Kárpát-medence területe jelentette két nagy kulturális tömb határvidékét. A Dunántúl és Észak-Magyarország a nyugat-európai, míg az Alföld és a Mezőföld az előázsiai, délkelet-európai, a földművelésen alapuló gazdálkodási módot folytató mediterrán világhoz kapcsolódott. A bronzkor első időszakában új fémmegmunkálási ismeretek terjedtek el,

elterjed a réz+ón, réz+antimon, réz+arzén ötvözet, azaz a bronz⁸² használata. Az egykor az egész Kárpát-medencét befolyása alatt tartó, a rézkor végére helyi csoportokra széteső Baden-kultúra⁸³ helyét a Dunántúl déli részén a Vučedol-kultúra, a Tiszántúlon pedig a sztyeppei kurgánok népe vette át. A Kr. e. 3. évezred középső harmadában a Vučedol-kultúra helyét fokozatosan a balkáni területekről származó Somogyvár–Vinkovci kultúra foglalta el, a Kárpát-medence többi részén viszont a vučedoli hagyományokat folytató Makó-kultúra terjedt el.⁸⁴ A Duna–Tisza köze erdőkkel tagolt ligetes steppéin⁸⁵ a Makó-kultúra állattartó, földművelő népessége élt.⁸⁶ Hajós területe minden bizonnyal a kora bronzkori Somogyvár–Vinkovci és a Makó-kultúra határterülete volt.⁸⁷ A Makó-kultúra ritkán elhelyezkedő, általában kisméretű településeinek nyomai a magaspárt és a Sárköz területén is előkerültek.⁸⁸ A kultúra legjellemzőbb edénytípusai a seprűdíszes, bordákkal tagolt oldalú, gömbös testű edények, durva fazekak illetve a belső oldalukon sávzott háromszögekre osztott, geometrikus mintákkal díszített talpas tálak. Belső díszes talpas tálak töredékei vizsgált területünkön két lelőhelyen kerültek elő (28., 120. Császártöltés–Újtemető I lelőhely).⁸⁹

A Makó-kultúrát a Duna–Tisza közén a Nagyrév-kultúra követte. A kultúra elsősorban földművelő népessége a Duna mentén sorra alakította ki tell-telepeit, majd átkelve a Duna–Tisza közén, a Tiszát Tószegnél elérve elfoglalta a folyó mindkét oldalán elhelyezkedő part menti sávot.⁹⁰ A nagy folyók part menti sávjaiban tell-építő-kultúra népessége a

⁷⁶ 15., 25., 75., 76., 96. lelőhelyek.

⁷⁷ 13., 14., 18., 20., 27., 36., 110. lelőhelyek.

⁷⁸ A lelőhely mintegy 1400 m hosszan terül el az egykori meder partján. Mérete a később rátelepült középkori falu kiterjedését is lényegesen meghaladja.

⁷⁹ 2. térkép.

⁸⁰ KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 50.

⁸¹ POROSZLAI Ildikó – CSÁNYI Marietta – TÁRNOKI Judit 2003 141.

⁸² POROSZLAI Ildikó – CSÁNYI Marietta – TÁRNOKI Judit 2003 141.

⁸³ HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna 2003 127.

⁸⁴ KULCSÁR Gabriella 2003 142.

⁸⁵ BÖKÖNYI Sándor 1979 109.

⁸⁶ BICZÓ Piroska 1984 21.

⁸⁷ TÓTH Katalin 1998b 205.

⁸⁸ 3., 16., 27., 28., 79., 120. lelőhelyek.

⁸⁹ A Császártöltés–Újtemető I. lelőhelyen talált tálnak előkerült a teljes talpa és díszített felső részének mintegy negyede. A díszítés a makói kultúrára jellemző háromszögekből áll, melyek belsejét sakktáblaszerűen kitöltötték üres és rácsmintás négyzetekkel. A tál talpa alacsony csőtalp. A tál díszítése megegyezik a Heves–Pápatagon feltárt makói belső díszes tálaléval. KNIPL István 2004 186.; KNIPL István 2009a 105.

⁹⁰ POROSZLAI Ildikó 2003 143.

kedvezőtlenebb területeken kisebb, tanyaszzerű településeket hozott létre. Ezeknek a kisebb településeknek a nyomai kerültek elő a Sárköz és a homokvidék területén, bár igen kis számban.⁹¹ A közeli Kecel határában terepbejárás során nem találtak e kultúrához köthető leleteket,⁹² és Homokmégyen is csak néhány cserép jelzi egykori megtelepedésüket.⁹³ Nincs ez másként Hajós területén sem, ahol nagy valószínűséggel e kultúra településnyoma a 103. lelőhely. Biztosan csak a 120. Császártöltés-Újtemető I. lelőhelyen előkerült kisméretű bögrét köthetjük a Nagyrév-kultúra korai szakaszához.⁹⁴

A középső bronzkor végéig tartó, viszonylag békés időszakban kialakultak az intenzív földműveléssel és állattartással foglalkozó tell-kultúrák (Nagyrév-, Hatvan-, Ottomány-, Perjámos-kultúra). A Duna-Tisza közének Ny-i területe a Duna mocsaras árterületével e korban is a kultúrák közötti határterületet, és ugyanakkor a kapcsolódási zónát is jelentette. A Tiszántúlon a Nagyrév-kultúra részben egyidejű szomszédja a Hatvan-kultúra. A kultúra expanziója során a Tisza mentén dél felé haladva elpusztította, majd újjáépítette a Nagyrév-kultúra tell-telepeit, és sűrű, egymástól 5-10 kilométerre elhelyezkedő tell-telepekből álló településrendszert hozott létre.⁹⁵ A Dunántúlon ugyanakkor a Somogyvár-Vinkovci kultúra területére a kora bronzkor végén új népesség érkezett, és a helyi lakosságba olvadva létrehozta a rövid életű, egyrétegű, szórt rendszerű településeken élő Kisapostag-kultúrát.⁹⁶ A Kisapostag-kultúra keleti terjeszkedése és a Nagyrév-kultúrával való találkozása révén a Duna mentén kialakult a középső bronzkor elején a Vátya-kultúra. Az újonnan létrejött Vátya-kultúra mozgékony csoportjai minden irányban terjeszkedésbe kezdtek. Megszállták a Duna-Tisza köze addig lakatlan, homokkal borított vidékét,⁹⁷ a Tápió mentén a Hatvani-

kultúra erődített telepeit, és dél felé is jelentős mértékben előrenyomultak. A kultúra a Duna mentén létrehozta a sánccal és árokkal erődített földvárakból álló tell-telepek rendszerét. A földvárak kereskedelmi és földműves központok voltak, ugyanakkor a dunai átkelőket is ellenőrizték.⁹⁸ Az alapvetően paraszti társadalom élénk kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Leletanyagukban megtaláljuk az egykorú kultúrák jellegzetes tárgyait, így gyakran előfordulnak a dunántúli mészbetétes kultúrára jellemző tárgyak, illetve kisebb számban a dél-alföldi Perjámos-kultúra tárgyai.⁹⁹

Terepbejárásunk során egyedül a 9. lelőhelyen sikerült minimális, feltehetőleg e kultúrához köthető edénytöredéket begyűjteni, továbbá a 119. lelőhelyen került elő korábban vatyai emlékenyag.¹⁰⁰ A szomszédos Homokmégy területén négy lelőhelyen,¹⁰¹ míg a közeli Kecelen hat helyen sikerült a kultúra nyomát kimutatni.¹⁰² A szomszédos Hajós-Hildpuszta közelében (jelenleg közigazgatásilag az 1990 óta önálló Érsekhalma település része) a kultúrához tartozó földvár található, melynek közelében urnasírok kerültek elő.¹⁰³ A földvár még ma is impozáns látványt nyújtó erődítése (sánc és árok) a magasparttal kiegészülve jelentős védelmi értéket képviselhetett, és jelentős tagja lehetett az egykori vátya védelmi vonalnak. A Sárköz szélét jelentő, a dunai ártér fölé mintegy 10-20 méterrel magasodó, szinte függőleges falú, merőleges völgyekkel szabdalta part kiváló helyszínt biztosított refúgiumok létesítéséhez. Bizonyosan több erődített teleppel is számolhatunk a környéken, bár ezek felderítése a helyenként nagyfokú erdősülés és a mezőgazdasági művelés (főként szőlő és gyümölcsstermesztés) miatt jelenleg igen nehéz. Feltehetőleg erődített telep lehetett a 116. lelőhelyen, ahol terepbejárás alkalmával középső bronzkori (Vátya-kultúra) cserepeket találtak, illetve „a terület D-i ré-

⁹¹ A Nagyrév-kultúra elterjedéséről, Duna-Tisza közti településeiről alkotott képünket nagy valószínűséggel jelentősen módosítaná a Kecel-Baja között húzódó magaspart szisztematikus vizsgálata.

⁹² Biczó Piroska 1984 21.

⁹³ Tóth Katalin 1998b 64.

⁹⁴ Knipl István 2004 186.; Knipl István 2009a 106.

⁹⁵ Tárnoki Judit 2003 145.

⁹⁶ Kiss Viktória 2003 48.

⁹⁷ A bronzkorban ekkor a legnagyobb a betelepültség a Duna-Tisza közén. Tóth Katalin 1998 64.

⁹⁸ Poroszlai Ildikó 2003 151.

⁹⁹ Tóth Katalin 1998b 65.

¹⁰⁰ „Az általános iskola kertjéből évek óta kerülnek elő bronzkori cserepek. Most egy vatyai urnát sikerült megmentenünk.” Kőhegyi Mihály helyszínelése, H. Tóth 1990. 90., Régészeti Füzetek Ser. I. No. 32. 1979. 13.

¹⁰¹ Tóth Katalin 1998b 65.

¹⁰² Biczó Piroska 1984 21., 61.

¹⁰³ Gallina Zsolt – Romsics Imre 1996 15.

szén sánkra emlékeztető kiképzést” figyeltek meg.¹⁰⁴ Szintén erősített telep lehetett Hajós-Hildpuszta-Sashegy (jelenleg Érsekhalma része) lelőhelyen is.¹⁰⁵

A tell-kultúrák virágzásának a középső bronzkor végén vége szakadt. Jelenlegi ismereteink szerint a telepeket nem egyidőben hagyták fel, azok egy része tovább élt egészen a koszideri időszak végéig.¹⁰⁶ Ekkor foglalták el a Kárpát-medence jelentős részét az Alpok és a Rajna vidékeiről érkező harcos, nagyállattartó hódítók, a Halomsíros-kultúra népe.¹⁰⁷ A középső bronzkori kultúrák bukásában a Halomsíros-kultúra betelepülése mellett¹⁰⁸ minden bizonnyal szerepet játszottak gazdasági, társadalmi és ökológiai tényezők is. A gazdálkodás és az anyagi kultúra nagymértékű változása ellenére a lakosság jelentős része túlélhette a Halomsíros-kultúra népességének betelepülését,¹⁰⁹ és a továbbiakban feltehetőleg békés együttélés valósult meg. Kisméretű, rövid megtelepedésre utaló telepeik igen kis számban kerültek elő Hajóson és környékén. A terepbejárás során fényezett, kannelurával díszített edénytöredékek két lelőhelyen (43., 120.) kerültek elő, míg Császártöltésen további két helyen,¹¹⁰ Kecel területén pedig hat helyen¹¹¹ sikerült kimutatni megtelepedésüket.

A Halomsíros-kultúra népének betelepülése után nyugodtabb időszak következett a Kárpát-medence bronzkorában.¹¹² Ekkor a Tiszától K-re a Gáva-kultúra terjedt el, a Duna-Tisza köze Ny-i részén és a Dunántúl területén pedig kialakult a közép-európai Urnamezős-kultúra helyi változatának tekinthető dunántúli Urnamezős-kultúra.¹¹³ A késő

bronzkori kultúrák jelentősen kiterjesztették az emberi megtelepedés határait. Eljutottak addig lakatlan vagy gyéren lakott területekre is. A Gáva-kultúra használatba vette a folyóktól messzebb található alföldi löszhátaikat, míg az Urnamezős-kultúra megjelent a Duna-Tisza köze homokdombos belső vidékein is.¹¹⁴

A késő bronzkorra Hajós és a környező települések területén jelentősen visszaesik a lelőhelyek száma. A terepbejárás során három lelőhelyen sikerült kimutatni a késő bronzkori megtelepedést¹¹⁵ míg Császártöltés területén egy,¹¹⁶ Homokmégy területén kettő,¹¹⁷ Kecel területén pedig négy¹¹⁸ lelőhelyen került elő késő bronzkori leletanyag. Homokmégyen az előkerült leletanyagot nem lehet pontosabban meghatározni, Kecelen az Urnamezős-kultúra, Császártöltésen pedig a Gáva-kultúra emlékei kerültek napvilágra. A Hajós területéről származó késő bronzkori leletanyag nagy valószínűséggel a Gáva-kultúrához köthető. A korábban csak az Alföld K-i felében megtelepedett Gáva-kultúra expanziójára a HA2 korszakban került sor. A kultúra népessége az egész Alföldet elfoglalta.¹¹⁹ A kultúra klasszikus díszítései függőleges kannelurák, ferdén bevagdalt bordadíszítések, ívelt vonalkötegek voltak.¹²⁰ Jellegzetes formája a turbántekercsesek, e típusnak néhány töredéke került elő Császártöltés területén.¹²¹

Vaskor (Kr. e. 900/800–0)

A vaskor környezeti viszonyai nem mutatnak jelentős eltérést a bronzkor időszakához képest. A dunai alluviumot továbbra is vegyes erdők borították (gyertyános-tölgyes valamint gyertyános-bükkös társulások), míg a homokhátság területén ligetekkel tagolt antropogén sztyeppék kerültek elő.¹²²

A vaskor első felében a Kárpát-medence ismét két különböző kulturális tömb része lett. A Dunától Ny-ra a közép-európai

¹⁰⁴ KJM RA 2004.1228.

¹⁰⁵ KJM RA 2004.1227.

¹⁰⁶ POROSZLAI Ildikó 2003 151.

¹⁰⁷ A DK felé menekülő, Mészbetétes-kultúrához tartozó lakosság részvételével a Sió torkolatának vidékén egy új, önálló kulturális egység, a Szeremle-csoport alakult ki. BÁNDI Gábor – KOVÁCS Tibor 1974. 97–111.

¹⁰⁸ A halomsíros támadás pusztító voltát cáfolja, hogy a telteken nincs pusztulási horizont és a halomsíros anyag is hiányzik róluk. POROSZLAI Ildikó 2003 161.

¹⁰⁹ CSÁNYI Marietta 2003 162.

¹¹⁰ KNIPL István 2009 91, 107.

¹¹¹ BICZÓ Piroska 1984 61.

¹¹² TÓTH Katalin 1998b 65.

¹¹³ A kultúra kialakulásáról több különböző álláspont is létezik. Korábban újabb népcsoportok betelepüléshez köthették a kialakulását, illetve felmerült, hogy a Halomsíros-kultúra belső átalakulásával jött létre. TÓTH Katalin 1998b 66.

¹¹⁴ V. SZABÓ Gábor 2003 164.; SOMOGYVÁRI Ágnes 1988 22–26.; WICKER Erika 1990 27–30.

¹¹⁵ 6., 24., 79. lelőhelyek.

¹¹⁶ KNIPL István 2004 187.; KNIPL István 2009a 107.

¹¹⁷ TÓTH Katalin 1998b 66.

¹¹⁸ BICZÓ Piroska 1984 61.

¹¹⁹ KEMENCZEI Tibor 1984 87–89.

¹²⁰ SZABÓ Gábor 1996 32.

¹²¹ KNIPL István 2004 187.; KNIPL István 2009a 107.

¹²² KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 50.

Hallstatt-kultúra keleti változata terjedt el,¹²³ míg az Alföldön és az északi hegyvidéken a preszkíta, majd a szkíta kultúra népessége telepedett le.¹²⁴ A kora vaskor időszakában a gyakori helyváltoztatással járó nagyállattartó életmódot folytató preszkíta népesség megtelepedésének gyakorlatilag nem maradt nyoma,¹²⁵ míg a szkíta korban a népesség már letelepült, földművelő, állattartó gazdálkodást folytatott. Leletanyagukat a terepbejárás során Hajós területén nem sikerült kimutatni. Nincs ez másként Császártöltés¹²⁶ és Homokmég¹²⁷ területén sem, míg Kecel területén egy helyen gyűjtöttek szkíta kerámiatöredékeket.¹²⁸

A vaskor második felében a Kárpát-medence jelentős része a kelták uralma alá került. A kelta előrenyomulás a Duna és mellékfolyói mentén történt. A Kr. e. 279-es balkáni hadjárat és vereség után a teljes Dunántúl ellenőrzésük alá került. További Kárpát-medencei terjeszkedésük e területről indult ki, és feltehetőleg a Dunakanyar irányából jutottak el az Alföldre.¹²⁹ A Kr. e. 3. század közepétől leletanyaguk megjelenik az alföldi szkíta területeken,¹³⁰ és az Alföld területe fokozatosan az uralmuk alá került.¹³¹

A Duna-Tisza közére betelepülő kelta népesség törzsi hovatartozásának megállapítását jelenlegi ismereteink nem teszik lehetővé. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a Duna-Tisza köze nem tartozott a kelták legfontosabb szállásterületei közé, mivel ezen a területen igen kevés a kelta megtelepülésre utaló leletanyag.¹³² A terepbejárás során, egy lelőhelyen (27. lelőhely) találtunk minimális

kelta megtelepedésre utaló kerámiatöredékeket. Császártöltésen a magaspart területén két lelőhelyen sikerült kimutatni jelenlétüket,¹³³ míg Homokmég határában három, vízparton elhelyezkedő, kis kiterjedésű, tanyaszerű településnyomuk került elő.¹³⁴ A lényegesen nagyobb határral rendelkező Kecel területén 14, főként vízparti lelőhelyen találtak kelta megtelepedésre utaló nyomokat.¹³⁵

A Dunántúlon a kelta törzsek megérték a római hódítást, míg gyér lakosságú alföldi telepeik a keletről érkezett új hódítók, a szarmaták uralma alá kerültek.¹³⁶

Római kor – szarmaták (Kr. u. 0–400)

A szarmata korszakban a dunai alluviumot továbbra is vegyes erdők (gyertyános-tölgyes valamint gyertyános-bükkös társulások) borították, míg a homokhátság területén jelentős emberi hatást mutató ligetekkel tagolt antropogén sztyeppék terültek el.¹³⁷ A Római Birodalom időszakában néhány száz éven át egy kedvezőbb, enyhébb klimatikus szakasz (római optimum) alakult ki, melynek megszünte fontos szerepet játszhatott a birodalom bukásában és a népvándorlás kezdetében.¹³⁸ A környezetre gyakorolt emberi hatás a császárkor idején elérte addigi maximumát, azt csak a 17. sz. végén, a 18. sz. kezdetén haladta meg az emberiség.¹³⁹

A Dunántúl területe a Kr. e. 35 – Kr. u. 46–49 években a rómaiak uralma alá került. Az Alföld nagy részét ugyanekkor (az I. század első évtizedeiben) a dákok szállták meg.¹⁴⁰ Pannónia provincia létrejöttével és a limes kialakításával a Duna és árterülete ismét eltérő kultúrák határvonalát jelentette. Az Alföld területén a Kr. u. 1. század első felében az iráni eredetű nomád szarmata jazigok csoportjai telepedtek le. A Duna-Tisza közének az É-i és középső területeit szállták meg először.¹⁴¹ A betelepült törzsek lassan terjeszkedtek D

¹²³ A Hallstatt-kultúra és a kései Urnamezős-kultúra népe a korai Hallstatt korban minden bizonnyal békésen élt egymás mellett. KEMENCZEI Tibor 2003 177.

¹²⁴ A Dunántúllal ellentétben itt nem békés egymás mellett élésről van szó. A késő bronzkori lakosság falvai elpusztulnak, a temetkezésben új rítus terjed el. KEMENCZEI Tibor 2003 177.

¹²⁵ KEMENCZEI Tibor 2003 177.

¹²⁶ KNIPL István 2004 187.

¹²⁷ TÓTH Katalin 1998b 66.

¹²⁸ BICZÓ Piroska 1984 62.

¹²⁹ SZABÓ Miklós 1971 15–17.

¹³⁰ Leletanyagaik mind a szkíta temetőkből, mind a szkíta telepeken megjelennek. Ezek a nagyobb ellenállás nélküli terjeszkedésre utalnak. JEREM Erzsébet 2003 193.

¹³¹ A legkorábbi kelta betelepülés feltehetőleg a La Tene B periódusban történt meg. MARÁZ Borbála 1977 50.

¹³² MARÁZ Borbála 1977 47.

¹³³ KNIPL István 2004 187.

¹³⁴ GALLINA Zsolt 1998 73.

¹³⁵ BICZÓ Piroska 1984 35. 62.

¹³⁶ BICZÓ Piroska 1984 24.

¹³⁷ KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 50.

¹³⁸ SÜMEGI Pál 2003 209.

¹³⁹ SÜMEGI Pál 2003 207.

¹⁴⁰ VADAY Andrea 2003 265.

¹⁴¹ KÓHEGYI Mihály 1982 343.

felé,¹⁴² majd az első század végén szinte a teljes Tiszántúlt elfoglalták.¹⁴³ Az első nagyobb létszámú betelepedés a második század során (a jazig főtörzs érkezésével) következett be.¹⁴⁴ Fokozatosan kialakult a szarmata szállásterület, melyet Ny-ról, D-ről és K-ről római tartományok (Pannonia, Moesia, Dacia), északról pedig különböző germán népek szállásterületei határoltak. A 4. század közepén a gepidák tiszántúli terjeszkedésének hatására egyre több szarmata csoport volt kénytelen a Temesközbe és a Duna–Tisza közére áttelepülni. A szarmaták a népvándorlás kor korai szakaszában még a területen éltek, megélték a hun hódítást, melynek során a szarmata lakosság a hun seregek kiszolgálójává vált. A hun uralom bukásával a szarmata területek jelentős része az egyre erősödő gepida királyság uralma alá került. A lakosság egy része ekkor elmenekült, más része pedig beolvadt az új hódítók államába.¹⁴⁵

A Duna–Tisza közének szarmata lakossága folyamatosan érintkezett a szomszédos római provinciákkal, ennek bizonyítékai a területen előforduló, római importból származó tárgyak. Kiskőrös környékén előkerült egy Victoria-szobrocska,¹⁴⁶ Kecel területén 1920 táján 1–2. és 4. századi római pénzek¹⁴⁷ és 1934-ben egy 2186 darabból álló (zömmel a 2. századból származó), éremlelet látott napvilágot.¹⁴⁸ A szomszédos provinciákkal való kapcsolattartást segítette a Duna–Tisza köze közép-ső részén áthaladó római kereskedelmi út is. Az út a 2. század elején Intercisában létesült legiotábor környezetében felépült dunai hajóhídon vezetett át a Duna–Tisza közére, majd Dunavecénél az Örjeg mocsarain át Szabadszállás irányába fordult,¹⁴⁹ és Kecskeméttől D-re elhaladva valahol Csongrád és Szentek között érte el a Tiszát.¹⁵⁰

Valószínűleg szintén egykori kereskedelmi útvonal része lehetett a Császártöltés és Hajós határán húzódó, az egykori mocsaras területen átvezető, az I. katonai felmérés térképén látható töltés is.¹⁵¹ A térkép szerint – készítése idején – a hatalmas mocsáron (mely Akasztótól gyakorlatilag Bajáig tartott) csak két út vezetett át, az egyik Akasztónál, a másik pedig Hajósnál.¹⁵²

A töltésépítés módjának és idejének eldöntésére 2005-ben régészeti geológiai vizsgálatokat végeztünk. A vizsgálatok bebizonyították, hogy a töltés mesterséges módon jött létre. Az egykori lápi rétegekre fákat (esetleg deszkákat) helyeztek, majd erre futóhomok- és löszös rétegeket terítettek. A töltést nagy valószínűséggel többször megújították, és feltehetőleg egy korábbi építmény helyén építették meg. A töltés korának tisztázására, az első építési fázisból faszénmintát vettünk. A minta kora a pozsonyi radiokarbon laboratórium mérése alapján 1610+/-30 év, azaz 95,4% valószínűséggel Kr. u. 390–540 között építették.¹⁵³

A szarmata korszakra Hajós területén 36 lelőhely keltezhető.¹⁵⁴ (3. térkép.) Hasonlóan Császártöltéshez és Homokmégyhez a korai megtelepedésnek egyelőre nem kerültek elő nyomai, Kecelen pedig egy lelőhelyen sikerült 1. századi megtelepedést kimutatni.¹⁵⁵ A lelőhelyek jelentős része – Homokmégy, Kecel és Császártöltés területéhez hasonlóan – a 3–4. századra keltezhető.¹⁵⁶

A lelőhelyek megtalálhatók mind a Sárköz, mind a magaspart területén. A Sárköz területén minden esetben az egykori medret (mélyebb, vizes területeket) követő, a környezetükből többnyire markánsan kiemelkedő dombháton találhatók, azaz az egykori medrek mentén, arra szinte felfűződve jöttek

¹⁴² Kecel–Határdűlő területén 1955-ben előkerült egy temető anyaga, melyet a Pontus-vidékre jellemző arany fülbevaló alapján a szarmaták egy korai (II. sz. során megtelepedett) csoportjához köthetünk. Biczó Piroska 1984 25.

¹⁴³ VADAY Andrea 2003 265.

¹⁴⁴ KULCSÁR Valéria 1986 49.

¹⁴⁵ A beolvadást jól meg lehetett figyelni, többek között a Duna–Tisza közén. VADAY Andrea 2003 288.

¹⁴⁶ KÓHEGYI Mihály 1972 107.

¹⁴⁷ Biczó Piroska 1984 26.

¹⁴⁸ Biczó Piroska 1984 25.

¹⁴⁹ Biczó Piroska 1984 25.

¹⁵⁰ KÓHEGYI Mihály 1972 109.

¹⁵¹ A töltésről bővebben: WICKER Erika – KNIPL István 2005a 100–103.; WICKER Erika – KNIPL István 2005b 37–39.

¹⁵² BÁRTH János 1975 54.

¹⁵³ SÜMEGI Pál 2005 133–135.

¹⁵⁴ 1., 2., 3., 5., 6., 7, 10, 11., 12., 19., 24., 28., 29., 30., 32., 33., 34., 38., 39., 41., 42., 43., 44., 48., 52., 81., 83., 84., 86., 101., 104., 105., 109., 113., 114., 120. lelőhelyek.

¹⁵⁵ Biczó Piroska 1984 62.

¹⁵⁶ A Kecel területén pontosabban datálható 43 szarmata lelőhelyből mintegy 37 lelőhely leletanyaga származik a III–IV. századból. Biczó Piroska 1984. 62. A Császártöltés területén található 27 szarmata lelőhely jelentős része is a III–IV. századra keltezhető. KNIPL István 2004 189.

létre.¹⁵⁷ Ennek leglátványosabb példája a 28., 48., 33., 83., 32. lelőhelyek alkotta sorozat, mely egy egykori patkó alakú meder erőteljes kanyarulatát követő dombosron található. A sárközi lelőhelyek elhelyezkedése teljesen megegyezik a Homokmégy és Kecel határában tapasztaltakkal. Minden bizonytalansággal is „a szórványos szarmata állattartó csoportok kisméretű és rövid életű tanyaszerű telepei”-ről lehet szó.¹⁵⁸ E sorból méretüknél fogva, talán csak a 11-12. és a 83. lelőhelyek emelkednek ki, ezek minden bizonytalansággal egy nagyobb közösség települései lehettek.

A magaspart területén a part egy viszonylag keskeny sávjában helyezkednek el a lelőhelyek, bár feltételezhetjük, hogy Császártöltés területéhez hasonlóan a magaspartra merőleges völgyek mentén, a homokvidék belseje felé is létrehozták kisebb-nagyobb településeiket.¹⁵⁹ A terület minden esetben árvízmentes, ugyanakkor a homokvidéken elterülő legelők és a sárközi, igen gyakran elöntött területek határára fekszik. A magaspart és a völgyek keskeny sávja kiváló helyszínt jelentett nagyobb, hosszabb életű települések kialakulásához. Ilyen nagyobb méretű település lehetett a 2., 105. illetve 30. lelőhely területén.

Az előkerült leletanyagban jelentős számú, gyorskorongon készült, jól iszapolt szürke és néhány téglaszínű kerámia található. Legjellemzőbb típusaik a különböző duzzadt, lekerekített, illetve a behúzott tálperemek és a vízszintesen kihajló, tetejükön vízszintesen levágott hombárperemek (pl. 2., 28., 32., 33., 48., 83., 120. lelőhelyek). A peremek mellett jelentős számú fenék- és oldaltöredék került begyűjtésre. A lelőhelyeken szinte minden esetben jelentős számú, durva, kézzel formált kerámiát sikerült összegyűjteni. E típusra a rossz minőségű kidolgozás, rossz égetés (felületük sok esetben foltos) és a kis formavariáció

a jellemző. A késő szarmata korszakban (Kr. u. 4. sz.) megjelentek a korongolt, szemcsés-aprókavicsos soványítású, általában fazék formájú edények.¹⁶⁰ Ilyen kései töredékeket négy lelőhely területén (11., 52., 81., 104. lelőhelyek) gyűjtöttünk.

Népvándorlaskor (Kr. u. 400–895/896)

A császárkor végén, a népvándorlaskor kezdetén egy szárazabb éghajlati periódus köszöntött be. A morotvatavakban a vízszint erőteljesen lecsökkent, az árvizek mennyisége és az elöntés időtartama, mértéke jelentősen csökkent. Az antropogén hatású sztyeppe elérte maximális kiterjedését. A korszak elején egy jelentős pernyecsúcs intenzív tüzek kialakítására utal. A vizsgált mintákban a pollenkoncentráció nagyon alacsony, ami feltételezhetően kapcsolatban van ezzel a pernyecsúccsal. Jelentős antropogén hatást (gabonatermesztés, legeltetés, taposás) lehet kimutatni, ami feltételezi a tüzek égetéssel jellegű, antropogén eredetét.¹⁶¹ A Római Birodalom bukásával a mezőgazdasági termelés globálisan jelentősen visszaesett, ugyanakkor a növényzeti és talajtani viszonyok már nem tudtak regenerálódni. Az ember környezetre gyakorolt hatása végleg megváltoztatta a korábbi környezeti viszonyokat.¹⁶²

A népvándorlaskor nyitányaként a hunok Kr. u. 375-ben átkeltek a Volgán, és ezzel hatalmas területre kiterjedő, igen gyors népmozgásokat indítottak el. E korszak a Kárpát-medence történetének talán legmozgalmasabb időszaka. A keletről folyamatosan érkező nomád vagy félnomád népek (hunok, alánok, avarok, bolgárok majd a magyarok) igyekeztek uralmuk alá hajtani a területen élő, letelepedett helyi népeket (szarmaták, germánok, szlávok), minek eredményeként a barbár népek szellemi és anyagi kultúrája folyamatos változás alatt állt.¹⁶³

A hunok több korábbi hadjárat után a 420-as években helyezték székhelyüket a Kárpát-

¹⁵⁷ A lelőhelyek elhelyezkedése alátámasztja Kulcsár Valéria megállapítását, mely szerint a szarmata lelőhelyek jelentős része vízparti kiemelkedő dombháton található. KULCSÁR Valéria 1984 22.; illetve teljesen megfelel a Vaday Andrea által leírtaknak: „A szarmaták elsősorban a természetes vizek partján, a sík vidékből kissé kiemelkedő dombháton telepedtek meg. A telepek formája alkalmazkodott a természetes adottságokhoz, követeve a folyók vagy a tavak partvonalát.” VADAY Andrea 2003 275.

¹⁵⁸ GALLINA Zsolt 1998 76.

¹⁵⁹ KNIPL István 2004 189.

¹⁶⁰ VÖRÖS Gabriella 1992 22.

¹⁶¹ Ugyanakkor a természetes okokat sem lehet teljesen kizárni, mert a szárazabbá váló éghajlat kedvez a természetes tüzek kifejlődésének. KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 52.

¹⁶² SÜMEGI Pál 2003 210.

¹⁶³ VIDA Tivadar 2003 283.

medence K-i felébe, majd nem sokkal később uralmukat az egykori dunántúli római provinciákra is kiterjesztették. Egészen Attila 453. évi haláláig sorra következtek a Balkánra, majd a Nyugatrómai Birodalom területére vezetett hadjáratok. A hun birodalom bukása után a Tiszántúl és Erdély területe a gepida királyság része lett, míg a 6. sz. elején a Dunántúl területe az elbai germán langobardok uralma alá került.¹⁶⁴ A Duna–Tisza közének jelentős része a leletanyagok tanúsága szerint egyik királysághoz sem tartozott.¹⁶⁵ A terület az 540-es évektől az egymással többször ellenségeskedő gepida és langobard királyság közé ékelődött, területén feltehetőleg a szarmata lakosság maradványai élhettek.

A népvándorlaskor viharos első 150 éve után a Kárpát-medencét az 568-ban beköltöző avarok vették birtokukba. A 7. sz.-ban az új állam erőteljes, offenzív politikát folytatott, hadjáratok sorát vezette a Balkán területére. A 8. század a békés, lassú átalakulás időszaka az avar kaganátus történetében.¹⁶⁶ A Kárpát-medencében a 700–720-as évek után, a megjelenő griffes-indás népesség hatására, ugrásszerűen megnő a későavar lelőhelyek száma.¹⁶⁷ A 8. század utolsó évtizedében az ismétlődő frank támadások kielezték az avar kaganátus belső ellentéteit, és az avar birodalom felbomlásához vezettek.¹⁶⁸ Az avar uralmat végül Kis Pipin törte meg, és 796-ban a Tiszántúlig hódoltatta az avarokat. Az avar birodalom bukása után a Sárköz területe a frank és a bolgár birodalom gyepterülete lett.¹⁶⁹ A Dunántúl karoling közigazgatás alá került, míg a Dunától K-re eső területeken feltehetőleg egy a Karoling Birodalomtól laza vazallusi függésben álló avar állam jöhetett létre.¹⁷⁰

Az avarok tömeges megtelepedésére a Duna–Tisza közén a 7. század középső harmadában, a déli hadjáratok kudarca (626)

után került sor.¹⁷¹ A betelepülő kis létszámú avar csoportok létesítették a kisméretű, 7. századra datálható családi temetőket.¹⁷² Továbbá erre a korszakra (660–670) datálható a Kecel területén feltárt aranykardos, magas rangú harcos magányos sírja is.¹⁷³

Ettől az időtől az avar megtelepedés folyamatos a Duna–Tisza közén, így Hajós területén is. Erre utalnak a környéken feltárt, a 7. század második felétől egészen a 8. század közepéig-végéig használt temetők.¹⁷⁴

Az avar megtelepedés nyomait őrzik Hajós területén a Hajós–Cifrahegyen (109. lelőhely) (640/660-as évek – 8. sz. közepe), a Hajós–Pincefalu, Vízmű (115. lelőhely)¹⁷⁵ területén (8. sz.) feltárt temetők, továbbá 25 településnyom.¹⁷⁶ A területre beköltöző nagyállattartó avar népesség fokozatosan áttért a nagyállattartó-földművelő életmódra.¹⁷⁷ Az általában kisméretű, igen szegényes leletanyaggal jellemezhető településnyomok nagymértékben hasonlítanak a Homokmégy területén felmért településekéhez.¹⁷⁸ Minden bizonnyal Hajós területén is gyér, laza szerkezetű, házbokrok-ból álló, tanyaszerű települések¹⁷⁹ hálózatával kell számolnunk. (3. térkép.) A lelőhelyeken többnyire kis mennyiségű későavar, ún. sárga kerámiák¹⁸⁰ apró töredékeit gyűjtöttük össze. Jellemző díszítésük a befesült vonal illetve hullámvonalköteg. Lelethejeiken a kézzel formált durva házi kerámia mellett két esetben előfordul a korai időkre jellemző jól iszapolt, sűrke kerámia is (41., 49. lelőhely).

¹⁷¹ GALLINA Zsolt – ROMSICS Imre 1996 31.

¹⁷² Fajsz-Garadomb, Öregcsertő temetői. GALLINA Zsolt 1998 80–81.

¹⁷³ LÁSZLÓ Gyula 1976 112.

¹⁷⁴ Homokmégy–Halomi hegy (7. sz. utolsó harmada – 9. sz. eleje) GALLINA Zsolt 1998. 81.; Sükösd–Ságod (640/660-as évek – 8. sz. közepe) WICKER Erika – KÖHEGYI Mihály 1997; Kecel–Határdűlő, Kecel–Körtefahegy (7. sz. második fele – 8. sz.) BICZÓ Piroska 1984 27–28.

¹⁷⁵ A vízmű építése során 8 avar sírt tártak fel a Visky Károly Múzeum munkatársai. Kustár Rozália leletmentése. KJM RA 2004.1234.

¹⁷⁶ 21., 28., 32., 41., 42., 44., 46., 48., 49., 54., 81., 82., 84., 85., 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92., 98., 109., 115., 120. lelőhelyek.

¹⁷⁷ GALLINA Zsolt 1998 82.

¹⁷⁸ GALLINA Zsolt 1998 82.

¹⁷⁹ SZÓKE Miklós Béla 2003 311.; GALLINA Zsolt 1998 82.

¹⁸⁰ Jól iszapolt, vékonyfalú, gyorskorongon készült edénytípus, mely a 670 után beköltöző griffes-indás népességhez köthető. BICZÓ Piroska 1984 28.

¹⁶⁴ B. TÓTH Ágnes 2003 295.

¹⁶⁵ Visy Zsolt (főszerk.) 2003 282. (térkép)

¹⁶⁶ SZÓKE Béla Miklós 2003 308.

¹⁶⁷ A változás vagy az avar társadalom lassú átalakulásának az eredménye, vagy újabb keleti eredetű népcsoportok települtek az avar szállásterületre. BÓNA István 1987 327–329.

¹⁶⁸ Nagy Károly hadjárata a 791., majd ismételt frank támadások a 795. 796. években.

¹⁶⁹ GALLINA Zsolt – ROMSICS Imre 1996 34–35.

¹⁷⁰ SZÓKE Béla Miklós 2003 308.

Kora középkor (Árpád-kor) (972–1301)

A magyar honfoglalást követően az éghajlat meleg maradt, de mérsékelten szárazzá, kedvezőbbé vált. A középkori éghajlati optimum (viking optimum) a 9. századtól egészen a 13–14. század fordulójáig tartott, majd egy a 19. század közepéig tartó folyamatos lehülés – a kis jégkorszak – vette kezdetét.¹⁸¹ Az éghajlati optimum idején kevert tölgyesek és gyertyános-tölgyesek terjedtek el a vizsgált területen. A magaspárt területén erőteljes emberi hatás alatt álló, kiterjedt, gyomokkal és kultúrnövényekkel, gyertyános-tölgyes foltokkal kevert erdőssztyepp rekonstruálható.¹⁸² Az erdőszülés magas fokát az emberi tevékenység (irtásos földművelés) sem tudta ebben a korszakban még jelentősen befolyásolni, mivel a földművelés alá vont területek 8-10 év alatt kimerültek, és a terület parlagon hagyása után az viszonylag gyorsan újraerdősödött.¹⁸³ A Duna-Tisza közének egy részét I. Endre király a tihanyi apátságnak ajándékozta (1055.), mely birtok 1211-ben készült felmérése során a következőket állapították meg: „*meta, in qua est pinus, ...Feneues, ...in alia est pinus*”¹⁸⁴ Az erdős területek IV. László korában is számottevő jelentőségűek voltak. Erre utal a kunok számára kiadott adománylevél is: „*adván és adományozván nekik [...] úgy mint erdőkkal, rétekkal, halastavakkal [...] és sűrű erdővel bővelkednek.*”¹⁸⁵ A korábbiakhoz képest az ember és környezetének kapcsolata megváltozott, a középkorban kialakult földművelési technikák (ugaroltatás, erdő- és legelőgazdálkodás, mezsgye) hatására az élővilág mozaikossága, változatossága fennmaradt és stabilizálódott.¹⁸⁶

A hajósi láp területén bekövetkező változások erőteljes emberi beavatkozást bizonyítanak. Valószínűsíthető, hogy a magyar honfoglalást követően 1-2 hektár kiterjedésű, mintegy 1,5 méter mély halastavat alakítottak ki a láp területén. A halastó egészen a XVI. századig, a török hódítás és megszállás idejéig fennállt.¹⁸⁷

A honfoglaló magyarság betelepülésével lezárult a népvándorlás kor mozgalmas időszaka. Hajós területén jelenleg nem ismerünk a honfoglaló magyarsághoz köthető emlékeanyagot. A környező településeken néhány lelőhelyen sikerült dokumentálni a honfoglalás kori népesség megtelepedését.¹⁸⁸

A központi hatalom megszilárdulásával, majd a magyar királyság létrejöttével kialakult a Kárpát-medence középkori politikai és települési (királyi, egyházi központok) rendszere. A középkor időszakában Kalocsa területe a második érseki székhellyel – így a mai hajósi határ is – Fejér vármegye része volt. A megye Dunán inneni részének legnagyobb és meghatározó települése Kalocsa volt, mely az Árpádok egyik korai családi központja lehetett.¹⁸⁹ A környék legnagyobb birtokosai a kalocsai érsek, a kalocsai káptalan és a szekszárdi apátság voltak. Ugyanekkor Kalocsa környékén Halom (Homokmégy) és Nádudvar (Nemesnádudvar) településeken királyi-királynéi udvarhelyek is voltak.¹⁹⁰ Nádudvar és Halom 2.¹⁹¹ települések mellett minden bizonnyal a mai Hajós falu területe is az egykori Fejér megye határterülete lehetett.

A korábban nomád-félnomád életmódot folytató magyarság életmódja lassú változáson ment keresztül, melynek hatására kialakultak a hosszabb-rövidebb ideig élő települések. A településeken a már állandó építményeken (félleg fölbe ásott házak, boronaházak, kemencék) kívül minden bizonnyal megtalálhatók voltak a korábbi életmódra utaló és a félnomád életmódra igen jellemző sátrak is.¹⁹² A 12. századra a települési rendszer megszilárdult,¹⁹³ és kialakult az általában 2-10 háztartásból álló, viszonylag kisméretű, szórt szerkezetű települések rendszere.¹⁹⁴ A településrendszer jellemző tagja a nagyobb falutelepülések mellett a szintén szórt szerkezetű 2-3 épületből álló

¹⁸¹ RÁCZ Lajos 2011 55–57.

¹⁸² KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 52.

¹⁸³ BELÉNYESI Márta 1954 392.

¹⁸⁴ GYÖRFFY György 1987 323.

¹⁸⁵ KAÁN Károly 1939 15–16.

¹⁸⁶ SÜMEGI Pál 2003 210.

¹⁸⁷ KNIPL István – SÜMEGI Pál 2011 52.

¹⁸⁸ Homokmégy: Homokmégy-Halom, temető; Homokmégy-Székes 10-11. századi temető GALLINA Zsolt 1998 85–90.; Kecel: Lehóczky János tanyája és Vádédülő honfoglaló temetők, 9-11. századi leletanyag további 6 lelőhelyen BICZÓ Piroska 1984 28–29., 62.

¹⁸⁹ GYÖRFFY György 1987 325.

¹⁹⁰ GYÖRFFY György 1987 330.

¹⁹¹ GYÖRFFY György 1987 332.

¹⁹² WOLF Mária 2003 327.

¹⁹³ BÁLINT Mariann – LASZLOVSZKY József – ROMHÁNYI Beatrix – SÁBJÁN Tibor – TAKÁCS Miklós 2003 385.

¹⁹⁴ MAKSAJ Ferenc 1971

szórványtelepülés.¹⁹⁵ A falvak és szórványtelepülések (szállások) egy minden korábbinál sűrűbb településhálózatot alkottak.¹⁹⁶ A régészeti korok során először népesült be hosszú időre, nagyszámú lakossággal a homokvidék belső, magasparttól távol eső területe is.¹⁹⁷

A vizsgált terület Árpád-kori történetére jellemző az írásos anyag teljes hiánya, így a kora középkori településszerkezetre csak a terepbejárás során előkerült anyag alapján következtethetünk. Mind a magaspart, mind a Sárköz területén jelentős számú, különböző méretű településsel számolhatunk.¹⁹⁸ A falvak túlnyomó többsége valószínűleg nem a teljes Árpád-korban, hanem csak néhány emberöltő időtartamban létezett. A termőföldek kimerülése, a háborús időszak, esetleg a birtokszerkezet vagy birtokos változása esetén egyes falvak kiürültek, majd más helyszínen újjáépültek.¹⁹⁹

A települések rendszerint az egykori medrek közelében, kiemelkedő dombháton, illetve a magaspart területén helyezkedtek el. Vizenyős helyeken, illetve a medrektől nagyobb távolságra – a korszakra jellemző módon²⁰⁰ – nem találtunk településnyomokat. A terepbejárás során igazán intenzív, nagyméretű falutelepülésnek mondható lelőhelyet nem figyeltünk meg. Az általunk vizsgált területen inkább laza szerkezetű falutelepüléseket és a szállások körébe tartozó telepjelenségeket tapasztaltunk.²⁰¹ A 37 lelőhely szinte mindegyi-

kén viszonylag kis mennyiségű Árpád-kori leletanyagot gyűjtöttünk.²⁰² (4. térkép.) A lelőhelyek jelentős része három nagyobb tömbben található. Ez legszembetűnőbben a 47. lelőhely környezetében jelentkezik, ahol a lelőhelytől K–D–DK irányban, annak 1-1,5 kilométeres körzetében 11 Árpád-kori településnyomot figyeltünk meg.²⁰³ Hasonló (bár nem ennyire intenzív) lelőhely-sűrűsödést tapasztaltunk a 42. és 55. lelőhelyek környezetében is.²⁰⁴ A lelőhelyek ilyen jellegű sűrűsödése egy-egy laza szerkezetű nagyobb településre, esetleg több egymáshoz viszonylag közel elhelyezkedő településbokra utalhat.²⁰⁵ A három nagy települési tömbön kívüli területeken gyakorlatilag nem találtunk Árpád-kori megtelepedést.

A területen több esetben (de még a három települési tömbhöz igen közel) feltehetően néhány házból álló, igen kisméretű, tanyaszerű településekre (szállások) utaló anyagot gyűjtöttünk össze.²⁰⁶ Igen szembetűnő, hogy bizonyos, korábbi korokban gyakran lakott területeken²⁰⁷ egyáltalán nem találtunk Árpád-kori megtelepedésre utaló nyomot. E hiánynak nagy valószínűséggel nem természeti okai lehettek, sokkal inkább település- esetleg birtokszerkezeti okokkal magyarázhatjuk. Mindhárom lelőhelytömbben megtalálható egy-egy kőből és téglából épített templom.²⁰⁸ A lelőhelyek elhelyezkedése szoros összefüggésben állhat ezekkel a templomos helyekkel, mivel a késő középkori templomoknak nagy valószínűséggel Árpád-kori előzménye is lehetett.²⁰⁹ Ebben az esetben a településnyomokat egy-egy korai templomos helyhez köthetjük, melyek minden bizonnyal jelentős mértékben befolyásolták a településhálózat kialakulását.

¹⁹⁵ BÁLINT Mariann – LASZLOVSKY József – ROMHÁNYI Beatrix – SABJÁN Tibor – TAKÁCS Miklós 2003 385.

¹⁹⁶ SZABÓ István 1971 36–54.

¹⁹⁷ Császártöltés–Középcsala területén elhelyezkedő lelőhelyek KNIPL István 2004 191–192.

¹⁹⁸ A homokhátság belső, nagyrész növényzettel fedett (szőlők, gyümölcsösök, zártkertek) területének jelentős részét a jelenlegi terepbejárás alkalmával nem lehetett megvizsgálni, de minden bizonnyal a császártöltéshez hasonlóan a homokvidéken is megtalálhatjuk az Árpád-kori megtelepedés nyomait.

¹⁹⁹ GALLINA Zsolt 1998 95.

²⁰⁰ SZABÓ István 1971 14–35.

²⁰¹ A korszak falusias településeit Jankovich Dénes besorolása alapján több típusra oszthatjuk. Falutelepülések: nagyméretű (100–200 × 800–900 m kiterjedésű) települések, melyek területén a leletanyag folyamatosan és intenzíven megtalálható. Laza szerkezetű falutelepülések: az előző típusnál kisebb kiterjedésűek, méretük 50–100 × 200–300 m. A leletanyag eloszlása, mennyisége nem egyenletes, gyakran egymástól 50–100 méterre található sűrűsödési pontokból áll. Az ilyen típusú települések területén gyakran csak Árpád-kori leletanyag kerül a felszínre. Szállások:

Kisméretű (20–70 m átmérőjű) területen, településre, objektumcsoportra utaló leletkoncentráció. JANKOVICH Dénes 1985 283–292.

²⁰² 10., 18., 19., 20., 21., 22., 30., 31., 32., 34., 41., 42., 43., 44., 48., 55., 57., 66., 81., 82., 83., 84., 85., 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93., 94., 98., 100., 109., 115., 120. lelőhelyek.

²⁰³ 81., 82., 83., 84., 85., 86., 87., 88., 90., 91., 93. lelőhelyek.

²⁰⁴ A 42. lelőhely környezetében négy az 55. lelőhely környezetében pedig öt településnyomot figyeltünk meg.

²⁰⁵ GALLINA Zsolt 1998 95.

²⁰⁶ 18., 19., 20., 21., 32., 34., 48., 89., 92., 96., 98. lelőhelyek.

²⁰⁷ A 47. lelőhelytől Ny-ra és É-ra elterülő a 42. lelőhelytől É-ra és ÉNy-ra, az 55. lelőhelytől pedig D-re elhelyezkedő területek teljesen üresek, (a korábbi korokban ugyanitt igen sok telepjelenséget tapasztaltunk).

²⁰⁸ 42., 47., 55. lelőhelyek.

²⁰⁹ Az Árpád-kori előzmények meglétének bizonyítása – jelenleg – feltárások hiányában nem lehetséges.

A lelőhelyeken kis mennyiségű, főként apró, fehér kavicsos soványított, sötét vörösesbarnás, zsíros tapintású bográcsperemeket, fenék és oldaltörödékeket sikerült összegyűjteni. A korszakra általánosan jellemző a formai sokszínűség, a csigavonal, a „rádli”- és hullámvonaldísz²¹⁰ mellett a cserépbográcsok használata is. Az Árpád-kor kerámiaművességének a 12. sz. elejétől a 13. sz. közepéig tartó második szakaszára a formák egyszerűsödése és az egységesedés a jellemző, míg a 14. sz. közepéig visszatér a formák sokszínűsége,²¹¹ és megjelenik a kevesebb vasoxidot tartalmazó, fehérre kiégett kerámia.

A korabeli településrendszerre hatalmas csapást mért a tatár pusztítás.²¹² Kalocsa környékén minden bizonnyal a Sárköz mocsarainak köszönhetően az országos átlagnál kisebb lehetett a pusztulás. A tatárjárás után betelepülő kunok 1246-ban megkapták a Duna-Tisza közének elnéptelenedett homokvidékét,²¹³ így Hajós területe a magaspattal ismét megyék és népcsoportok határterületévé vált.

*Késő középkor – kora újkor (Török kor)
(1301–1686)*

A 13–14. század időszakában kialakult a lényegesen kisebb számú, ám jelentős lélekszámú falvakból álló településhálózat. A terepbejárás során, 14 lelőhelyen (a magaspatt közvetlen környezetében és a Sárközben is) találtunk késő középkori megtelepedésre utaló nyomokat.²¹⁴ A lelőhelyek közül nyolc esetben minden bizonnyal tényleges falu maradványait találtuk meg, míg a további hat kisebb, ritkább leletanyagú lelőhely ideiglenes szállás, tanyahely lehetett.²¹⁵ A falvak mintegy fele mai ismereteink szerint, Árpád-kori előzmények nélküli, új alapítású település. A

késő középkori falvak nyomai a korábban (az Árpád-kor időszakában) kevésbé vagy egyáltalán nem lakott területeken is előkerültek. A települések területén gyűjtött leletanyag jól tükrözi a középkori fazekasság magas színvonalát. Szinte minden lelőhelyen megtalálható kisebb-nagyobb számban az erősen tagolt, fedőhornyos fazék peremtörödékek, fedők perem- és gombtörödékei, kályhaszemek törödékei. Néhány esetben a korra jellemző grafitos bécsi importkerámia (13. sz. végétől), illetve festett kerámia is előkerült.

A mai Hajós határában több késő középkori településről is rendelkezünk információkkal. (4. térkép.) A falvak jelentős része okleveles és egyéb forrásokkal már korábban azonosításra került.²¹⁶ Korábbi ismereteinket, feltevéseinket a terepbejárás minden esetben pontosította, megerősítette. A korábban lokalizált Hajós/Hetős Szentgyörgy (a jelenlegi város átellenes oldalain elterülő 27. vagy 118. lelőhely), Csákányfő (a Hajósra vezető út két oldalán elhelyezkedő 30. és 42. lelőhely), Morcs (55., 56. valamint 100. lelőhely,²¹⁷ esetleg a 20. lelőhely²¹⁸), települések mellett sikerült azonosítani az egykori Kál/Kall (47. lelőhely) falut is. Nagy valószínűséggel szintén sikerült lokalizálni Pókaház, Keresztur vagy Zádor településeket. A jelenlegi terepbejárás során egyedül az egykori Orbágy/Orbágy-szentgyörgy település helyét nem lehetett pontosan meghatározni.²¹⁹ Csákányfő 1995 óta ismert temploma²²⁰ mellett (42. lelőhely), meghatároztuk Morcs (55. lelőhely) és nagy valószínűséggel Kál falu templomának helyét (47. lelőhely) is. A korai, gyorsan pusztuló anyagú templo-

²¹⁶ WICKER Erika – KNIPL István 2005a 95–139. WICKER Erika 2008 171–172.

²¹⁷ A 100. lelőhely mintegy 700–800 méterre, DK-re található a falu templomától (55. lelőhely). Nagy valószínűséggel a templom körül elhelyezkedő település része. Ennek igazolását azonban az 55. és 100. lelőhely közötti erdő megakadályozza.

²¹⁸ A lelőhely mintegy 1 km-re található a 100. lelőhelytől. A szigetszerű területen elhelyezkedő település nagy valószínűséggel önálló település is lehetett. Jelenleg ezen a területen templom nyomát nem találtuk meg.

²¹⁹ Hajós–Kéleshalma Szentgyörgy nevű határrésze erdővel, gyümölcsösökkel, szőlővel fedett, jelenleg nem bejárható.

²²⁰ Wicker Erika helyszínelése 1995. TIM Irattár 119/95.; TJM Irattár 20/1995.; Kőhegyi Mihály helyszínelése 1995. TIM RA 237–2001.; WICKER Erika 2004 64.; WICKER Erika 2006 64–65.; WICKER Erika 2008 172.

²¹⁰ TAKÁCS Miklós 1994 212.

²¹¹ TAKÁCS Miklós 1994 212.

²¹² Homokméggy területén nagymennyiségű Árpád-kori településnyomot dokumentáltak. A lelőhelyek többségénél kimutatható a 13–14. század felé mutató kontinuitás. A tatár pusztítás ezen a vízjárta-mocsaras vidéken feltehetőleg kisebb volt az országosan tapasztaltaknál. GALLINA Zsolt 1998 96.

²¹³ GYÖRFFY György 1987 334.

²¹⁴ 8., 20., 27., 30., 37., 55., 56., 61., 82., 96., 99., 100., 106., 117. lelőhelyek.

²¹⁵ Hasonló kisméretű településeket tapasztaltak Homokméggy területén is. GALLINA Zsolt 1998 97.

mokat a terepbejárás tanúsága szerint kőből (töbnyire réti mészkő) és égetett téglából építették újjá. A maradandó anyagú építési mód nyomait igen jól tükrözi Csákányfő és Morcs temploma, ahol jelentős mennyiségű kő- és téglatörmelékét gyűjtöttünk.

A települések nagyrészt megérték a török hódítást. Egy részük már a hódítás korai szakaszában elpusztulhatott (Csákányfő 1560-ban pusztta, Zádor 1560-ban pusztta, Keresztur 1553-tól szinte pusztta), míg a továbbélő falvak török adófizetőkkel váltak. A települések lakosság száma a török időkben töbnyire erősen ingadozott. A továbbélő falvak között egészen kis lélekszámú településeket (Orbágy, Pókaház) és nagyobb falvakat (Hajós, Kál, Morcs) is találhatunk.²²¹ A települések lakossága – a defterek tanúsága szerint – a 16. század harmadik harmadára jelentős részben kicserélődött, a magyar lakosság nagy része elhagyta egykori faluját, és a település délszláv vagy délszláv többségű lett.²²² Kalocsa környéke a 15 éves háború (1591–1606) során igen komoly károkat szenvedett.²²³ Nagy valószínűséggel ebben az időben hagyták el lakosai a Hajós környéki települések egy részét is. A végső csapást a vidék településeire a felszabadító háborúk mérték. Ekkor gyakorlatilag elnéptelenedett a Duna-völgynek ez a szakasza, és egészen a 18. század első feléig, a német telepesek megérkezéséig nem számolhatunk komoly megtelepedéssel.

Morcs

Az egykori Morcs település minden bizonnyal a nevét őrző dűlőben, valahol a Hajós–Császártöltés–Homokmégy hármashatár közelében lehetett.²²⁴ Császártöltés területén a Morcsi-dűlőben nincs nyoma középkori településnek,²²⁵ Homokmégy területén pedig csak három kisebb középkori lelőhely található

az azonos nevű dűlőben.²²⁶ Ezek alapján a települést mindenféleképpen a hajósi határra lokalizálhatjuk. A legvalószínűbb, hogy a település az 55., 56., 100. lelőhelyek területén (Hajós-Homokhegy)²²⁷ lehetett. Homokhegy-dűlő közvetlenül kapcsolódik a mai Morcsi-dűlőhöz, és az itt található templom mindössze néhány száz méterre van tőle.

Az egykori települést azonban Homokhegy helyett azonosíthatjuk az 55. lelőhelytől (templom) mintegy 1800 méterre található 20. lelőhellyel is. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy a település valóban önálló falu volt-e, vagy esetleg a Homokhegyen található település részét képezhette. Jelenleg feltárások hiányában a kérdés nem eldönthető.

A hajós-homokhegyi középkori települést esetlegesen azonosíthatjuk a több forrásban is megtalálható, erre a vidékre jelölt, ám igen bizonytalan helyű Keresztúr vagy Zádor településekkel is. Ebben az esetben az egykori Hajóst a mai falu környezetébe (27. vagy 118. lelőhely), Morcs települést pedig a 20. lelőhely területére helyezhetjük. 19. századi térképeken egyértelműen csak a 20. lelőhely szigetszerű területét nevezték Morcsnak, a szomszédos (ma Morcsi-dűlő) neve Kalocsai-dűlő.²²⁸

Morcs települést Csánki Dezső egy 1500-ra keltezhető irat kapcsán említi, melyben felmerül *Mwrch* Nagh Máté neve. Ezen kívül Murc, Morcs, Murcs és Móriscsként is ismert. A kalocsai náhijébe tartozó faluról a török defterek is szolgáltatnak adatokat. A náhije 1548-as összeírása idején a faluban kilenc családfőt és felnőtt fiaikat írták össze. Az 1553. évi dzsizje defter a korábban is meglévő 13 hane mellett három új hanet és egy bírót említ. 1560-ban 21 hane (ekkor Murcs/Móriscs szultáni házbirtok), 1570-ben 11 hane, (továbbra is szultáni házbirtok), 1578-ban 11 hane, 1580–82-ben kilenc hane, jó egy generációnyi idő múlva, 1620-ban pedig már 16 hane adófizetőt tartottak nyilván.

²²¹ A török defterekben rögzítették a településeken adófizető lakosok és fiaik, testvéreik nevét, így értékes adatokat szolgáltatnak a települések lélekszámára.

²²² 1561-ben a kalocsai náhije még túlnyomórészt magyar, az 1570., 1578. évi összeírások a délszláv tömb É-ra húzódását mutatják. MOLNÁR Antal 2000 115. lásd. WICKER Erika 2004 64.

²²³ MOLNÁR Antal 2000 117.

²²⁴ Mindhárom település területén Morcsi-dűlőnek nevezik a hármashatár környékén található területeket.

²²⁵ KNIPL István 2004 193., 204.

²²⁶ 68. lelőhely (1 db késő középkori oldaltöredék), 75. lelőhely (néhány késő középkori töredék), 76. lelőhely (térképen középkori lelőhelyként is fel van tüntetve, lelőhely leírásában középkori leletanyag nincs) GALLINA Zsolt 1998 95.

²²⁷ WICKER Erika 2004 64.; WICKER Erika – KNIPL István 2005a 115–116; WICKER Erika 2008 172.

²²⁸ „Hajós és Kalocsa határában fekvő Fáczyos és Morcs szabályozott erdőknék térrajza” 1870 KFL. VIII.2.d. No.560:1. KFL.VIII.2.d. No.560:2.

A település minden bizonnyal a 15 éves háború idején pusztulhatott el. 1725-ben Morcz már puszta, ekkor Hajós műveli. Emlékét ma már csak földrajzi nevek – és persze áttételesen a császártöltési telepítésmonda egyik változata – őrzik.²²⁹ Károlyi térkép Hajóstól É-ra Murczi erdőt és emellett Csillagos pusztát mutat. Lipszky térképe pedig *Morcs* külsőséget jelöl.²³⁰

Keresztúr

Mint fentebb említettük az 55., 56., 100. lelőhelyek területére (Hajós-Homokhegy) esetlegesen az egykori Keresztúr települést is lokalizálhatjuk. D. Szabó Kálmán egy térképvázlatán „Hajós-Sandberg (Keresztúr)” megjelölés olvasható, mely szerint Homokhegyet egy Keresztúr nevű faluval azonosítja.²³¹ Csánki Dezső Kerezthwr néven 1405-ben Fejér megyében említi.²³² Keresztúrt 1548-ban, a tahrir defter készítése idején 21 adófizető magyar család lakta. Az 1548-ban még virágzó település rövid idő alatt szinte teljesen elpusztult. 1553-ban már nincsenek adófizetői. 1560-ban egy hanés település. 1570-ben a település továbbra is szinte teljesen néptelen egy adófizető háztartást jegyeztek fel.²³³ A falu ekkor Matias tímár-birtokos javadalombirtoka.²³⁴ A település 1578-ra végleg lakatlanná vált. 1725-ben Keresztur névalakban Hajóshoz tartozó

²²⁹ A monda szerint egy, az új faluba betelepülni szándékozó sváb család tragédiája után kapta a dűlő mai is használatos nevét. „Az út azonban Kalocsáról a Vörös mocsár ingoványain át vezetett a Kecel-Baja irányában húzódó magaspartra [...] történt pedig egyszer, hogy egy telepes csoport mostoha időben haladván a mocsáron Homokmégy és Császártöltés között, bivalyostul belevesztett a lápos, tőzeges mocsárba. [...] Könnyen hihető, hogy a homokmégyi határnak Császártöltéssel határos két dűlője ennek a tragikus esetnek az emlékére kapta meg a Bivalyos, illetve a Morcs (mors=halál) nevet.” BÁNÁTI Miklós é.n. 39. Nyilvánvalóan a Morcsi-dűlő nem a fentebbi esemény okán kapta nevét, hanem az egykori Morcs falu nevét őrzi.

²³⁰ Történeti áttekintés WICKER Erika – KNIPL István 2005a 112-117; WICKER Erika – KNIPL István 2005b 39-41. alapján. Irodalmi hivatkozások ugyanott.

²³¹ D. Szabó Kálmán terepbejárása WICKER Erika – HORVÁTH Attila – KUSTÁR Rozália 2001 49.

²³² CSÁNKI Dezső, III. 1897 335.

²³³ WICKER Erika – KNIPL István 2005a 117. 130. jegyzet alapján; KÁLDY-NAGY Gyula 2008 112.

²³⁴ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 113.

puszta.²³⁵ Mikovinyi térkép 1743-ban helyenként templomromot (Hajós-Homokhegy?) jelöl.²³⁶

Zádor

A település esetlegesen azonosítható Homokhegy lelőhellyel.²³⁷ Helyéről és történetéről azonban igen kevés információval rendelkezünk. Korai adatok a településre nem utalnak. A falu minden bizonnyal igen korán elnéptelenedett. Az 1548-as török összeírásokban nem szerepel. 1560-ban puszta (szultáni ház birtok), területét Homokmégy falu műveli. 1570-ben Zádor területe puszta.²³⁸ Az 1578. évi összeírás szerint Morcs falu közelében volt, vagyis Homokmégy és Morcs között fekkent.²³⁹ Mikoviny 1743-ban készült térképe Hajós és Miske között jelöli. Engel Pál a települést kissé északabbra teszi, Homokmégy és az egykori Polgárdi közé.²⁴⁰

Hajós/Hetős Szentgyörgy²⁴¹

A középkori Hajós település minden bizonnyal a mai Hajós belterületén és annak közvetlen környezetében (27. vagy 117. [Hajós-Régi téglagyár] lelőhely²⁴²) terült el. Lokalizálása csak abban az esetben válik kérdésessé, ha Morcs falut a 20. lelőhellyel azonosítjuk. Ebben az esetben az egykori Hajós a Homokhegyen található településnyomokkal is azonosíthatóvá válik.

A település első említése 1366-ból származik, egy oklevélben utalnak a falura és földesurára Stephanus filius Kalacha de Hayosra.²⁴³ Csánki 1433-ban Haios, Hayos (1433. és 1488.) néven említi.²⁴⁴ Az 1548. évi török adóösszeírás még megkülönböztette Hajós és Hajósszentgyörgy falvakat. Hajós nyilvánvalóan a mai Hajós, míg Hajósszentgyörgy

²³⁵ BÁRTH János 1974 327.

²³⁶ VASS Előd 1980 167.

²³⁷ „a nevezett [Homokmégy] falu közelében [...]” található KÁLDY-NAGY Gyula 2008 108.

²³⁸ Történeti áttekintés WICKER Erika – KNIPL István 2005a 119-120. alapján. Irodalmi hivatkozások ugyanott.

²³⁹ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 109.

²⁴⁰ ENGEL Pál 2002

²⁴¹ A településről bővebben: WICKER Erika – KNIPL István 2005 117-118.

²⁴² WICKER Erika 2004 64.; WICKER Erika 2008 172.

²⁴³ FLACH, Paul – PAUL, Joseph 1976

²⁴⁴ CSÁNKI Dezső, III. 1897 330.

minden bizonnyal az egykori Orbágy/Orbágyszentgyörgy faluval lehet azonos. A tahrir defter készítésekor a településen 12 hanét tartottak nyilván.²⁴⁵ 1560-ban Hetős Szentgyörgy és Orbágy falvak adózóit írták össze. Hetős Szentgyörgy Hajóssal lehet azonos, míg Orbágy minden bizonnyal Orbágyszentgyörgy település. Az összeírás szerint Hetős Szentgyörgy 22 hanés falu,²⁴⁶ Az 1570-ben keletkezett szandzsákösszeírásban a település Hajósszentgyörgy/Hetős Szentgyörgy néven szerepel Szentgyörgy és Kékös pusztával.²⁴⁷ Ekkora az egykori 22 hanéból már csak 14 maradt.²⁴⁸ A település a budai kincstár pénzügyi ellenőrének, Mehmednek a javadalombirtoka volt.²⁴⁹ 1578-ra újra megnő a lakosság száma, ekkor 22 hanés délszláv falu Kékös pusztával, 1580-ban 22 hane magyar és délszláv lakosokkal, 1590-ben 12 hane délszláv lakossággal.²⁵⁰ Hajós magyar lakossága a hódoltság idején elhagyta faluját, a népesség a 16. század harmadik harmadára délszláv lett.²⁵¹ A település a hasonló történetű észak-bácskai falvak sorsára jutott, a 17. század folyamán részben vagy egészen elnéptelenedett, s németekkel való újratelepítésére a 18. század elején került sor.

Hajós 1728. évi úrbéri kontraktusa szerint a kalocsai érsek az új telepéseknek odaadta az „ezidőtájt pusztán álló hajdani lakott falut”, továbbá „Orbágy pusztát és Szentgyörgy szigetét”, felépítette, és „használatra alkalmas állapotba” helyezte az újratelepített falu templomát. Szentgyörgy szigete biztosan a mai hajósi belterület, és főutcáját, mely egyenes folytatása az Örjegen egykor átvezető töltésnek, Szigeti főutcának hívják.²⁵²

Orbágy/Orbágyszentgyörgy

Orbágyszentgyörgy nagy valószínűséggel a Hildtől K-re levő, korábban a hajósi határhoz

tartozó (jelenleg közigazgatásilag Érsekhalma része), ma is Szentgyörgynek nevezett területen lehetett. A terület erdővel, gyümölcsösselel és szőlővel fedett, így a 2010. évi terepbejárás során nem lehetett megvizsgálni.

A településről korai adatokkal nem rendelkezünk. Csánki Dezső 1429-ben Zenthgerg, 1444-ben Orbag Zenthgewrgh, néven említi.²⁵³ A település azonos lehet továbbá az 1455-ben és 1488-ban Orbaagh-nak nevezett faluval is.²⁵⁴ Egy Hajósi (Hayosy) nevű család 1488-ban orbágy-sz.-györgyi előnévvel szerepel.²⁵⁵

A török forrásokban Orbágy/Hajósszentgyörgy néven szerepel. Az 1548-as tahrir defter készítésekor tíz hanés falu.²⁵⁶ 1560-ban kilenc hane után adóztak,²⁵⁷ míg az 1570-es szandzsákösszeírás szerint Orbágy falu lakossága mintegy felére apadt, ekkor négy hane után fizettek adót.²⁵⁸ A település a budai kincstár pénzügyi ellenőrének, Mehmednek a javadalombirtoka volt.²⁵⁹ 1580–82-re a falu egykori magyar lakosságának helyén öt hane délszláv lakos élt.²⁶⁰ 1725-ben Hajós faluhoz tartozó pusztá Orbágy, Külső- és Belső Szent György néven.²⁶¹ Egy 1793. évi, Pestmegye levéltárában levő térkép szerint Hajós közelében, tőle délre feküdt. 1793-ban Orbáu-Sz.-György volt a neve. Lipszky pest-megyében, pusztaként Orbágy Sz. György-ként mutatja.²⁶² 20. század eleji térképeken Szent-György ill. Szentgyörgypusztá néven szerepel.²⁶³

Csákányfő

Csákányfő település a mai Pincefalu területén, a Hajósra vezető út két oldalán elhelyezkedő 30. és 42. lelőhellyel azonos. A pinchegeyi romokról régóta tud a hajósi nép, és – ahogy az itteni pinceosor „Klostr kass” el-

²⁴⁵ VASS Előd 1979 51.

²⁴⁶ VASS Előd 1980 117.

²⁴⁷ Kékes egyenlő Kélessel, ma Kéleshalom. CSORBA György 2000 201., WICKER Erika: Kékös=Kéles WICKER Erika 2008 38.

²⁴⁸ CSORBA György 2000 175., 180., 185., 190., 195.; KÁLDY-NAGY Gyula 2008 109.

²⁴⁹ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 110.

²⁵⁰ VASS Előd 1980 164., WICKER Erika 2008 38.

²⁵¹ WICKER Erika 2004 64., WICKER Erika 2008 38.

²⁵² WICKER Erika – KNIPL István 2005a 118.

²⁵³ „Orbagzenthgyewrgh in comitatu Albensi sedis Solth.” CSÁNKI Dezső III. 1897 347.

²⁵⁴ „Orbagh in com. Albensi sedis Solth.” CSÁNKI Dezső III. 1897 340.

²⁵⁵ CSÁNKI Dezső III. 1897

²⁵⁶ VASS Előd 1979 51.

²⁵⁷ VASS Előd 1980 118.

²⁵⁸ CSORBA György 2000 175., 180., 185., 190., 195.; KÁLDY-NAGY Gyula 2008 110.

²⁵⁹ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 110.

²⁶⁰ VASS Előd 1980 171.

²⁶¹ BÁRTH János, 1974 327.

²⁶² VASS Előd 1979 57.

²⁶³ „Szent-György” 1930 KFL.VIII.2.c. No.514. „Szentgyörgypusztá” 1930 KFL.VIII.2.c. No.515.

nevezése is mutatja, – kolostornak gondolta azokat. Csákányfő faluról igen keveset tudunk, neve ismert középkori oklevelekben nem fordul elő. A település a hajósi nép emlékezetében már nem él, bár az egykori falu területét a mai napig „Tschackamfee”-nak, azaz Csákányfőnek nevezik. Egy még Császártöltés megalapítása előtt készült térképen „Csákányfű” és „Császár tó” nevek olvashatók. Egy hasonló korú, Pest vármegyei okirat „Csákányfő vagy más néven Császártöltős” elnevezést használja. Ekkoriban a későbbi Császártöltés területét „Csákánfő, másnéven Császártöltős” névvel is illették, és „Csákányfő seu Császártöltés”-ként szerepel Mikovinyi Sámuel térképén. „Csákányfő, alias Császártöltési” pusztát említ egy 1743-ból származó jegyzőkönyv is. Császártöltés telepítőlevele az új falu déli határát „a Csákányfő pusztá alatti tótól kezdődően” jelölte ki. Ugyanitt az új telepeseknek szénakészítésre alkalmas területet jelöltek ki „a mocsárral szemben a másik oldalon, Csákányfő pusztá magaslata alatt”. A Hajósi pincék és Császártöltés közötti területet ma is Csákányi földeknek, az ettől keletre eső erdőt pedig Csákányi erdőnek hívják.

A 42. lelőhely (Kloster Kass) területén 1995 februárjában rigolízás közben tégladarabok és emberi vázcsontok kerültek elő. A terület újbóli terepbejárása (2010) során nagymennyiségű középkori kerámiatöredéket gyűjtöttünk, és a lelőhely legmagasabb részén jelentős mennyiségű – bár igen apróra tört – csont és építőanyag (tégla, réti mészkő) maradványokat figyeltünk meg. Biztosan állíthatjuk, hogy e maradványok az egykori Csákányfő település templomát jelölik.

Csákányfő pusztulásának, elnéptelenedésének ideje jelenleg nem ismert. A település az 1560. évi tahrir defter szerint „Csákánfa pusztá, defteren kívüli, üres és adófizetők nélküli [...]” Az ugyanez évi timár-defter Mehmed bin Musztafa timár-birtokaként tartotta számon. A későbbi defterekben nem szerepel, minden bizonnyal a többi Hajós környéki településsel ellentétben igen korán elnéptelenedett, pusztulása a korai török időkben következhetett be.²⁶⁴

²⁶⁴ Történeti áttekintés WICKER Erika – KNIPL István 2005a 109-112.; WICKER Erika – KNIPL István 2005b 42-43. alapján. Irodalmi hivatkozások uyanott.

Kál/Kall

A település minden bizonnyal a jelenleg is Kall-szigeteknek nevezett dűlő É-i részében található, igen nagy kiterjedésű 47. lelőhellyel azonos. A terepbejárás során nagy mennyiségű középkori kerámiatöredéket gyűjtöttünk, a lelőhely legmagasabb részén egykori épületre utaló, igen apróra tört kő (réti mészkő) töredékeket figyeltünk meg.

A település első említése a 12. századból származik. „[...] A Kalocsa vidéki Kall faluban Gáb elődei a kalocsai érseknek szolgáltak; Gábot II. Géza 1150 körül az egyháztól felszabadította, 5 eke földet adott neki, és a „királyi ház” szolgálatába fogadta.²⁶⁵ III. István megújította apja adományát Gab és fia Botus részére, mivel ez a fehérvári csatában megsebesült. 1298-ban Kalli Mikus özvegye nyugtatja férje fiait, Miklóst, Miko-t és Kuthe-t hitbére (dos) kifizetéséről.²⁶⁶

A települést Csánki Dezső egy 1464-re keltezhető irat kapcsán említi.²⁶⁷ Nagy valószínűséggel Kál azonos a Bodrog vármegye ÉNy-i részére tehető, 1399-ben köznemesi névből ismert Kallal is.²⁶⁸ A kalocsai náhijébe tartozó faluról a török defterek is sok esetben szolgáltatnak adatokat. Az 1548-ban készített tahrir defterben a települést Kalla néven említik, az adófizető hanék száma négy.²⁶⁹ 1553-ban a dzsizje defter három hanét, három új hanét és egy birót említ.²⁷⁰ 1560-ra a korábbiakhoz képest jelentősen megemelkedett a település lakosainak száma. A tahrir defter szerint a falu 37 hane után adózott.²⁷¹ 1570-ben a szandzsákösszeírás idején 13 hane után fizettek adót, vagyis a lakosok száma a tíz évvel korábbinak már csak harmada volt.²⁷² A település az adóösszeírás idején Kurd bin Mehmed ziámet-birtokához

²⁶⁵ GYÖRFFY György 1987 333.

²⁶⁶ GYÖRFFY György 1987 426–427.

²⁶⁷ Az 1444-ben említett László 1464-ben: Miske, a két Lugas, Kál, Mórháza és Dusnok részeit királyi engedéllyel a dobai Szilágyiaknak adta. (1444: Muz. levéltár és Haz. oklt. 408., 1464. és 1496: néhai Nagy Imre gyűjt. – Vö. 1502: Haz. okmt. V. 394. és 1444. 1464. 1502: Prot. neoaquist. comm. pag. 107.) CSÁNKI Dezső III. 1897 333.

²⁶⁸ CSÁNKI Dezső II. 1894 203.

²⁶⁹ VASS Előd 1979 48.

²⁷⁰ VASS Előd 1980. 165.

²⁷¹ VASS Előd 1980 111.

²⁷² CSORBA György 2000 175., 180., 185., 190., 195.; KÁLDY-NAGY Gyula 2008 100.

tartozott.²⁷³ A 16. század végéig a lakosok száma kissé csökkent, majd a 17. század elején ismét ugrásszerűen megnőtt. 1578-ban Nagy Kál falu néven kilenc hane után fizetett adót a lakosság. 1580-1582-1590-ben Nagy Kál falu kilenc hane, 1620-ban 25 hane után adózott.²⁷⁴ A török kor idején mindvégig magyarok lakta falu területét 1725-ben Alsó Kál pusztá néven Dusnok falu művelte.²⁷⁵ 1743-ban a Mikovinyi térképen Kál és Hild Kál (mai Hildpuszta) szerepel. 19. századi térképen Gáll néven, illetve Kall pusztá néven jelölik.²⁷⁶

Pókaház/Pókház

A településről korai adatokkal nem rendelkezünk. Csánki 1457-ben és 1487-ben Poka néven említi Solt székben.²⁷⁷ Engel Pál térképén a hajósi határ Ny-i részén található.²⁷⁸ Azonosítása nehézségekbe ütközik, mivel a település neve nem maradt fenn sem dűlőnév sem egyéb földrajzi név formájában. Vass Előd szerint az egykori település Hajós DNy-i határában lehetett.²⁷⁹ Ezek alapján a falu azonos lehet a 37. vagy a 61. lelőhely területén található középkori településnyomokkal. Pókház minden bizonnyal új alapítású késő középkori falu lehetett, mivel a területen (Hajós DNy-i határa) egyetlen Árpád-kori településnyom sem ismert. Adatokat csak a török defterek szolgáltatnak az egykori településről. Az 1548-as tahrir defter szerint a faluban három hane adózott.²⁸⁰ 1553-ban három hanét, egy új hanét és egy bírót tartottak nyilván, míg 1560-

ban három hanét.²⁸¹ 1570-ben a négy hanés²⁸² falu a budai kincstár pénzügyi ellenőrének, Mehmednek a javadalombirtoka volt.²⁸³ 1578-ban a településen két hane, 1580-1582-ben két hane, 1590-ben egy hane, 1620-ban négy hane adófizető volt.²⁸⁴ Az egykori magyarok lakta falu területe 1725-ben pusztá, ekkor Bogyzisló falu műveli.²⁸⁵

LELŐHELYKATASZTER

1. HAJÓS – PART-FÖLDEK II.

Magaspart és az 54. sz. főút, valamint a partot enyhe V alakban metsző völgyek közötti dombokon elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 150×200 m nagyságú lelőhely.

Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és *szarmata* kerámia

2. HAJÓS – PINCÉK I.

54. sz. főút K-i oldalán, ÉNy-DK irányú dombson elhelyezkedő, 200×300 m nagyságú lelőhely.

Leletanyag: nagy mennyiségű *szarmata* kerámia

3. HAJÓS – PART-FÖLDEK I.

A magaspart szélén, ÉNy-DK irányú dombon elhelyezkedő, 100×100 m nagyságú lelőhely.

Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* (kora bronzkor) és *szarmata* kerámia

4. HAJÓS – ZSOMBÉKOSFELETT

A magaspart és az 54. sz. főút között, ÉK-i és DNy-i oldalán völgyekkel lezárt területen elhelyezkedő, ÉÉK-DDNy irányú lelőhely. A terület szőlővel beültetett, így a lelőhely kiterjedése ÉK felé nem állapítható meg.

Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia

5. HAJÓS – 22. SZ. ÚTÓRHÁZ

A magaspart széle és az 54. sz. főút között, elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 80×200 m nagyságú lelőhely.

Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* és *szarmata* kerámia

6. HAJÓS – PINCÉK II.

A pincefalú területén, a magaspart és az 54. sz. főút között, ÉK és DNy irányból völgyekkel határolt területen elhelyezkedő, 150×300 m nagyságú lelőhely.

Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* (nagy valószínűséggel a késő bronzkori Gávakultúrához köthető) és *szarmata* kerámia

²⁷³ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 102.

²⁷⁴ VASS Előd 1980 111-112. 165.

²⁷⁵ BÁRTH János 1974 327.

²⁷⁶ „Karte von dem zum Coloczaer Erzbisthum gehörigen Praedium Gáll” 1821 KFL. VIII.2.a. No.113., „Kall érseki pusztá térképe” 1855 KFL. VIII.2.b. No.205:1., „Kall érsekségi pusztá térképe” 1858 KFL.VIII.2.b. No.205:2. „Hild kalocsai érseki uradalmi pusztá Kalli ispánsága” 1893 KFL.VIII.2.b. No.371.

²⁷⁷ CSÁNKI Dezső III. 1897 343.

²⁷⁸ ENGEL Pál 2002 CD

²⁷⁹ Káldy-Nagy véleménye szerint a település az özszeírás sorrendje alapján, ettől kissé nyugatabbra, valahol Dusnok község Ny-i határában lehetett, a Kökényes-dűlő környékén. KÁLDY-NAGY Gyula 2008 101. Wicker Erika a települést Hajós/Nemesnádudvar – Falusziget, KÖH 11. (51. Hajós-Kanalas-dűlő I.) lelőhellyel azonosítja. WICKER Erika 2008 171. A 2010. évi terepbejárás során a területen középkori leletanyag nem került elő.

²⁸⁰ VASS Előd 1979. 36.

²⁸¹ VASS Előd 1980 108.

²⁸² CSORBA György 2000 175., 180., 185., 190., 195.; KÁLDY-NAGY Gyula 2008 101.

²⁸³ KÁLDY-NAGY Gyula 2008 110.

²⁸⁴ VASS Előd 1980 172.

²⁸⁵ „Póka házat kit Borju házának is hívnak” BÁRTH János 1974 327.

7. HAJÓS - ZSOMBÉKOS (Háztáji földek, KÖH 7)
Hajósra vezető úttól ÉK-re elhelyezkedő 100×100 m nagyságú lelőhely. A lelőhely azonos a KÖH által nyilvántartott 7. sz. lelőhellyel, de a KÖH által jelzetnél lényegesen kisebb területen sikerült kerámiát gyűjteni.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és *szarmata* kerámia. A területen korábban éremlelet került elő (*I. László és Géza pénzei*), ennek pontos helye ismeretlen.²⁸⁶
8. HAJÓS - HILD-PUSZTA, Vízkimelő mű
Hajós és Érsekhalma határán (nagy részt Érsekhalma területén), a magaspárt lábánál található lankákon elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 200×350 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kevés *Árpád-kori* és nagy mennyiségű *középkori* kerámia
9. HAJÓS - NAGY-FARKAS-GÖDÖR I. (Haberbühel, KÖH 14)
Egykori medertől K-re, ÉÉNy-DDK irányú, környezetéből erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 150×400 m nagyságú lelőhely. A lelőhely azonos a KÖH által nyilvántartott 14. sz. lelőhellyel, de kiterjedése K-i és D-i irányban lényegesen nagyobb a nyilvántartásban szereplőnél. A lelőhely azonos a D. Szabó Kálmán által, Hajós - Haberbühel néven jelentett lelőhellyel.²⁸⁷
Leletanyag: nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) és *bronzkori* (nagy valószínűséggel a középső bronzkorba sorolható) kerámia
10. HAJÓS - NAGY-FARKAS-GÖDÖR II. (Grüner Bühel, KÖH 13)
Egykori mély, vizes terület K-i oldalán, környezetéből erősen kiemelkedő, É-D irányú dombháton elhelyezkedő, 250×320 m nagyságú lelőhely, Azonos a KÖH adatbázisban szereplő 13. számmal jelzett lelőhellyel. A nyilvántartotthoz képest a lelőhely kiterjedése K-i irányban megnőtt. A domb legmagasabb része erdővel fedett, nem bejárható. A lelőhely azonos a D. Szabó Kálmán által jelentett Hajós - Grüner Bühel lelőhellyel.²⁸⁸
Leletanyag: kis mennyiségű *szarmata* és *Árpád-kori* kerámia
11. HAJÓS - ZSELLÉR-DŰLŐ I.
Egykori meder, ma Sipsa-hajósi csatorna D-i oldalán, a medret enyhe ívben követő, hosszan elnyúló dombsoron elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 100×450 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *neolit* (nagy valószínűséggel DVK) és *szarmata* kerámia
12. HAJÓS - ZSELLÉR-DŰLŐ II.
Egykori meder, ma Sipsa-hajósi csatorna D-i oldalán, a medret enyhe ívben követő, hosszan elnyúló dombsortól D-re elhelyezkedő 100×100 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *szarmata* kerámia
13. HAJÓS - ZSELLÉR-DŰLŐ III.
Egykori meder, ma Sipsa-hajósi csatornától D-re, ÉK-DNy irányú, környezetéből erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 100×300 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *neolit* (nagy valószínűséggel DVK) és *rézkori* kerámia
14. HAJÓS - ZSELLÉR-DŰLŐ IV.
Egykori medertől, (jelenleg Sipsa-hajósi csatorna) D-re, a csatornával párhuzamos Ny-K irányú dombháton elhelyezkedő, 180×400 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: hatalmas mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) és *bronzkori* (középső) kerámia
15. HAJÓS - CSILLAGOS
ÉÉK-DDNy valamint ÉNy-DK irányú földutak kereszteződésétől ÉK-re elhelyezkedő, bizonytalan kiterjedésű lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *rézkori* és *bronzkori* kerámia
16. HAJÓS - CSÁSZÁRTÖLTÉSI OLDAL I.
Dűlőt átszelő földút Ny-i oldalán, alacsony ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 100×100 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* (nagy valószínűséggel kora bronzkor) kerámia
17. HAJÓS - CSÁSZÁRTÖLTÉSI OLDAL II.
Mély, egykor vízjárta rész (jelenleg csatorna), Ny-i oldalán, a csatornával párhuzamos, ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 100×500 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) kerámia
18. HAJÓS - CSÁSZÁRTÖLTÉSI OLDAL III.
Mély, egykor vízjárta rész (jelenleg csatorna), Ny-i oldalán, a csatornával párhuzamos, ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 100×300 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) és kis mennyiségű *Árpád-kori* kerámia
19. HAJÓS - CSÁSZÁRTÖLTÉSI OLDAL IV.
Mély, egykor vízjárta résztől (jelenleg csatorna), valamint ÉÉK-DDNy irányú földúttól Ny-ra elhelyezkedő, É-D irányú, 100×220 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *szarmata* és közepes mennyiségű *Árpád-kori* kerámia
20. HAJÓS - MORCSI DŰLŐ I.
Egykori É-D irányú meder, valamint a tőle Ny-ra elhelyezkedő mélyebb, egykor vízjárta terület

²⁸⁶ H. TÓTH Elvira 1990

²⁸⁷ WICKER Erika - KUSTÁR Rozália - HORVÁTH Attila 2001 49., VKM A 1193-2001. térképvázlat.

²⁸⁸ WICKER Erika - KUSTÁR Rozália - HORVÁTH Attila 2001 49., VKM A 1193-2001. térképvázlat.

- letek között, szigetszerűen, hosszan elhúzódó domboron található, É-D irányú, 200×1400 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: hatalmas mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra), közepes mennyiségű *Árpád-kori* és nagy mennyiségű *késő középkori* kerámia
21. HAJÓS – MORCSI DŰLŐ II.
A Hajós – Morcsi dűlő I. lelőhelyet Ny-ról kísérő É-D irányú mélyedés Ny-i oldalán elhelyezkedő, ÉÉNy-DDK irányú, 150×350 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar* és 1 db *Árpád-kori* kerámia
22. HAJÓS – NAGY-FARKAS-GÖDÖR III.
Csatorna D-i oldalán, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 150×700 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *neolitik* (nagy valószínűséggel DVK), *bronzkori* és *Árpád-kori* kerámia
23. HAJÓS – KALOCSAI DŰLŐ I.
Dűlő Ny-i részén, jelenlegi földút mindkét oldalán megtalálható, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 100×200 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
24. HAJÓS – KALOCSAI DŰLŐ II.
Egykori meder K-i oldalán, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 150×200 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* (késő, Gáva-kultúra), és nagy mennyiségű *szarmata* kerámia
25. HAJÓS – FÁCÁNOSALATTI-DŰLŐ IV.
Egykori meder és É-D irányú földút között, alacsony dombon elhelyezkedő, É-D irányú, 100×250 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) kerámia
26. HAJÓS – FÁCÁNOSALATTI-DŰLŐ II.
Egykori medertől DNy-ra, a mederre merőleges ÉK-DNy irányú dombháton elhelyezkedő 150×400 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *neolitik* (kora, Körös-kultúra) és kis mennyiségű *szarmata* kerámia
27. HAJÓS – FÁCÁNOSALATTI-DŰLŐ III.
Egykori meder D-i partján, Ny-K-i irányban hosszan elnyúló, a meder ívét követő domboron elhelyezkedő, nagyméretű 250×1100 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *neolitik*, nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) és *bronzkori* (kora, Makó-kultúra), kevés *kelta* valamint nagy mennyiségű *késő középkori* kerámia
28. HAJÓS – FARKAS-SZIGET I.
Méhes-dűlői csatornától D-re, ÉK-DNy irányú dombháton elhelyezkedő, 100×150 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* (kora, Makó-kultúra), *szarmata* és *avar* kerámia
29. HAJÓS – FÁCÁNOSALATTI-DŰLŐ I.
Méhes-dűlői csatornától K-re elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 100×150 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* és *szarmata* kerámia
30. HAJÓS – PINCÉK IV.
Hajós pincefalu területén, a Hajósra vezető út Ny-i oldalán, a völgymélyút, a magaspart és az 54. sz. főút által határolt területen elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 160×470 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori*, *szarmata* és *Árpád-kori*, továbbá nagy mennyiségű *késő középkori* kerámia
31. HAJÓS – FÁCÁNOS I.
Fácános-dűlő D-i oldalát lezáró medertől É-ra, ÉÉNy-DDK irányú, kissé kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 100×280 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és *Árpád-kori* kerámia
32. HAJÓS – NÁDUDVARI-SZIGET I.
A dűlőt szegélyező egykori meder K-i oldalán, közvetlen a meder mellett, ÉK-DNy irányú alacsony dombháton elhelyezkedő, 160×480 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *szarmata*, továbbá kevés *avar* és *Árpád-kori* kerámia
33. HAJÓS – FARKAS-SZIGET II.
A dűlő Ny-i oldalát lezáró egykori meder mellett, ÉÉK-DDNy irányú alacsony dombháton elhelyezkedő, 100×220 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *szarmata* kerámia
34. HAJÓS – FARKAS-SZIGET III.
Dűlő közepén, ÉK-DNy irányú alacsony dombháton elhelyezkedő, 70×110 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *szarmata* kerámia és 1 db *Árpád-kori* bográcsperem
35. HAJÓS – HOMOKOS V.
K-Ny és É-D irányú földutak kereszteződésétől DNy-ra elhelyezkedő, 110×110 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű, jellegtelen *őskori* kerámia
36. HAJÓS – KOMENCIÓS-DŰLŐ I.
Egykori vízjárta, mélyebb területtől Ny-ra, É-D irányú fásor K-i oldalán, alacsony dombokon elhelyezkedő, 230×390 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *rézkori* (nagy valószínűséggel a korai rézkorba tartozó) kerámia
37. HAJÓS – HOMOKOS I.
Dűlő Ny-i részén, Ny-K irányú dombháton elhelyezkedő, 60×120 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *késő középkori-kora újkori* kerámia

38. HAJÓS – HOMOKOS II.
Egykori meder É-i oldalán, ÉK-DNy irányú dombháton elhelyezkedő, 140×250 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és *szarmata* kerámia
39. HAJÓS – HOMOKOS III.
Egykori meder É-i oldalán, ÉNy-DK irányú, alacsony dombháton elhelyezkedő, 100×200 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű, jellegtelen *őskori*, és *szarmata* kerámia
40. HAJÓS – HOMOKOS IV.
Egykori meder (jelenleg Méhes-dűlői csatorna) és a Kerek-mocsár által közrezárt területen, ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 80×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
41. HAJÓS – PINCÉK V.
A magaspart és az 54. sz. út által határolt, K-i és Ny-i oldalán völgyekkel lezárt területen, a pincefalú szélén elhelyezkedő, 120×170 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori*, *szarmata*, *avar* és *Árpád-kori* kerámia
42. HAJÓS – PINCÉK III. (Kloster Kass, KÖH 21)
A magaspart és az 54. sz. út által határolt, minden oldalán völgyekkel lezárt, háromszög alakú, minden oldalról pincesorral határolt területen elhelyezkedő lelőhely. A lelőhely azonos a KÖH által nyilvántartott, 21. számmal jelzett lelőhellyel, de kiterjedése lényegesen nagyobb, az egész hátat elfoglalja. A lelőhely azonos az egykori Csákányfő település egy részével és templomával.
Leletanyag: nagy mennyiségű *bronzkori*, *szarmata*, *avar*, *Árpád-kori* és *késő középkori* kerámia. A terület ÉNy-i részén *építőanyagok törmeléke*, és *embercsont* töredékek középkori templomra és temetőre utalnak.
43. HAJÓS – PINCÉK VI.
Magaspart széle és az 54. sz. főút között, ÉK-i és DNy-i oldalán völgyekkel határolt területen elhelyezkedő, 140×210 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *bronzkori* (nagy valószínűséggel a Halomsíros-kultúrához köthető), *szarmata* és *Árpád-kori* kerámia
44. HAJÓS – PINCÉK VII.
A magaspart széle és az 54. sz. főút között, ÉK-i és DNy-i oldalán völgyekkel határolt területen elhelyezkedő, 140×210 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori*, *avar* és *Árpád-kori*, továbbá közepes mennyiségű *szarmata* kerámia
45. HAJÓS – CSILLAGOS II.
Egykori meder (jelenleg csatorna) Ny-i oldalán, É-D irányú, alacsony domboson elhelyezkedő, 80×170 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* kerámia
46. HAJÓS – CSILLAGOS III.
Jelenlegi földúttól K-re, alacsony dombháton elhelyezkedő, É-D irányú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *bronzkori* és *avar* kerámia
47. HAJÓS – KALL-SZIGET I.
Környezetükből jelentősen kiemelkedő dombokon, É-on, ÉK-en, Ny-on, DNy-on egykori medrekkel határolt területen elhelyezkedő, 480×800 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* és nagy mennyiségű *késő középkori* kerámia. A lelőhely É-i részén jelentős mennyiségű *építőanyag-törmelék*et figyeltünk meg. A lelőhely azonos a középkori Kall/Kál településsel.
48. HAJÓS – FARKAS-SZIGET IV.
Egykori medertől (jelenleg Méhes-dűlői-csatorna) K-re, az ÉK-DNy irányú földút mindkét oldalán, alacsony dombokon elhelyezkedő 180×180 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* (jellegtelen), *szarmata*, *avar* és kevés *Árpád-kori* kerámia
49. HAJÓS – FÁCÁNOSALATTI-DŰLŐ V.
Egykori meder, jelenleg Méhes-dűlői csatornától K-re futó földút K-i oldalán, alacsony, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 100×190 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar* kerámia
50. HAJÓS – MÉHES-DŰLŐ I.
Méhes-dűlői csatorna és a tőle K-re futó földút között, É-D irányú, alacsony dombon elhelyezkedő, 70×140 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* (jellegtelen) kerámia
51. HAJÓS – KANALAS-DŰLŐ I. (Hajós/Nemesnádudvar – Falusziget, KÖH 11.)
A dűlő ÉNy-i oldalán, a Sipsa-hajósi csatornától D-re, egymással párhuzamos, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 280×590 m nagyságú lelőhely. A lelőhely azonos a KÖH adatbázisban szereplő 11. sz. (D. Szabó Kálmán által jelölt) lelőhellyel, de kiterjedése minden irányban lényegesen nagyobb a nyilvántartottnál.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* kerámia (D. Szabó a területen *szarmata* és *középkori* kerámiát is gyűjtött.) „Kisebb számban középkori magyar [...] cserepek is előkerültek.”²⁸⁹
52. HAJÓS – KALOCSAI DŰLŐ IV.
Egykori meder K-i oldalán, a medret kísérő magasabb területen elhelyezkedő, 60×60 m nagyságú lelőhely.

²⁸⁹ Kőhegyi Mihály helyszínelése, 1962. TIM RA 238-2001

- Leletanyag: kis mennyiségű *szarmata* kerámia
53. HAJÓS – KALOCSAI DŰLŐ III.
Földút Ny-i oldalán, a földút és egy egykori meder közötti területen, a mederre merőleges csatornától É-ra, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő 90×180 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *neolit* (nagy valószínűséggel DVK) kerámia
54. HAJÓS – MORCSI DŰLŐ III.
ÉÉK-DDNy irányú és NyÉNy-KDK irányú földutak kereszteződésétől DNy-ra elhelyezkedő, kisméretű, 70×70 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar* kerámia
55. HAJÓS – HOMOKHEGY I. (Sandberg – Keresztúr, KÖH 16.)
Homokhegy dűlő K-i oldalán, a Ratsmann-csatornától É-ra található dombokon elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 150×450 m nagyságú lelőhely. A lelőhely azonos a D. Szabó Kálmán által jelentett, Hajós-Sandberg (Keresztúr) lelőhellyel.²⁹⁰ A lelőhely azonos Morcs (esetleg Keresztúr vagy Zádor) településsel és templomával.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori*, nagyon nagy mennyiségű *Árpád-kori* és *késő középkori* kerámia. A lelőhely ÉNy-i részén emelkedő, 93,2 m tszf. magasságú dombon jelentős mennyiségű *kőtöredéket* és *embercsontot* gyűjtöttünk.
56. HAJÓS – HOMOKHEGY II.
Dűlő középső részén, ÉNy-DK irányú, környezetéből erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 70×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *késő középkori* kerámia
57. HAJÓS – HOMOKHEGY III.
Dűlő DNy-i sarkában, D-ről és Ny-ról egykori mederrel határolt területen, több dombon elhelyezkedő, 220×340 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* és kis mennyiségű *Árpád-kori* kerámia
58. HAJÓS – MORCSI DŰLŐ IV.
Egykori vizes területtől Ny-ra, a jelenlegi földút Ny-i oldalán, az úttal párhuzamos ÉÉK-DDNy irányú dombháton elhelyezkedő, 140×230 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
59. HAJÓS – MISKEI OLDAL I.
A Miskére vezető út K-i oldalán, az út és Ratsmann-csatorna között, ÉNy-DK irányú dombháton elhelyezkedő, 90×240 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
60. HAJÓS – MISKEI ÚTI DŰLŐ I.
A Miskére vezető úttól Ny-ra, alacsony dombon elhelyezkedő, 130×130 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
61. HAJÓS – HOSSZÚ OLDAL I.
Egykori meder D-i oldalán, ÉK-DNy irányú, enyhén kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 210×450 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *késő középkori* kerámia
62. HAJÓS – KANALAS-DŰLŐ II.
A Méhes-dűlői csatorna partján, alacsony ÉNy-DK irányú dombon elhelyezkedő 100×150 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
63. HAJÓS – SIPSA I.
A dűlő DK-i részén, egykori meder É-i oldalán, ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 70×180 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
64. HAJÓS – PROLETÁR-DŰLŐ I.
Dűlő É-i oldalán, egykori medertől K-re, jelenlegi erdősáv mellett, alacsony dombon elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 130×220 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
65. HAJÓS – PROLETÁR-DŰLŐ II.
Dűlő É-i oldalán, egykori meder partján, környezetéből kiemelkedő dombon elhelyezkedő 80×140 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* kerámia
66. HAJÓS – JAKAB-SZIGET
A medrekkel, vízjárta részekkel körbevett Jakab-sziget teljes területén elhelyezkedő, 200×240 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* és 1 db *Árpád-kori* kerámia
67. HAJÓS – FARKAS-SZIGET V.
Egykori meder D-i oldalán, ÉK-DNy irányú (a mederre merőleges) dombháton elhelyezkedő, 90×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
68. HAJÓS – KALL-SZIGET II.
Egykori medrekkel körbevett „sziget” DK-i részén, kissé kiemelkedő, É-D irányú dombháton található, 80×140 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
69. HAJÓS – KALL-SZIGET III.
Egykori medrekkel körbevett „sziget” ÉK-i részén, kissé kiemelkedő, K-Ny irányú dombháton található 80×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* kerámia

²⁹⁰ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49. VKM RGy. lt.sz: 97.466.1-13.

70. HAJÓS – SIPSAI DŰLŐ I.
Egykori medertől É-ra, környezetéből erősen kiemelkedő KÉK-NyDNy irányú dombháton elhelyezkedő, 70×290 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
71. HAJÓS – SIPSAI DŰLŐ II.
Egykori medertől K-re, ÉNy-DK irányú, környezetéből erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, kisméretű, 70×70 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
72. HAJÓS – SIPSAI DŰLŐ III.
Egykori medertől É-ra, mesterséges csatornától ÉNy-ra, környezetéből erősen kiemelkedő, ÉÉNy-DDK irányú dombháton elhelyezkedő, 110×210 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) és *bronzkori* kerámia
73. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK V.
Egykori meder K-i oldalán, ÉK-DNy irányú, alacsony dombháton elhelyezkedő, kisméretű, 70×70 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
74. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK VI.
ÉK-DNy és ÉNy-DK irányú mesterséges csatornák metszésétől D-re, egykori medrek között, ÉNy-DK irányú, erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő 70×130 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
75. HAJÓS – SIPSAI DŰLŐ IV.
Egykori medrekkel körbevett területen, a terület É-i részén, alacsony dombon elhelyezkedő, K-Ny-i irányú, 130×180 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *rézkori* kerámia
76. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK VII.
Egykori vizes, mocsaras terület (meder) és a mesterséges csatorna közötti területen, ÉK-DNy irányú, alacsony dombon elhelyezkedő, 50×90 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *rézkori* kerámia
77. HAJÓS – KALL-SZIGET V.
Egykori medrekkel, mély, vízjárta területekkel körbevett „sziget” D-i harmadában, ÉNy-DK irányú dombháton, ÉK-DNy irányú földút és csatorna mindkét oldalán elhelyezkedő, 80×140 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
78. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK I.
Egykori medertől D-re, ÉÉK-DDNy irányú alacsony dombháton elhelyezkedő, 70×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* kerámia
79. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK II.
Egykori meder D-i oldalán, ÉK-DNy irányú alacsony dombháton elhelyezkedő, 130×270 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *bronzkori* (kora, Makó-kultúra továbbá késő bronzkor) és *avar* kerámia
80. HAJÓS – KALL-SZIGET IV.
Egykori meder partján, tőle kissé K-re, ÉÉK-DDNy irányú, alacsony dombháton elhelyezkedő, 150×350 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) kerámia. A lelőhely ÉNy-i részén *ismeretlen korú* temetőt jelző szétszántott embercsontokat figyeltünk meg.
81. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK III.
Egykori medertől É-ra, ÉNy-DK irányú, alacsony dombháton elhelyezkedő, 160×380 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és közepes mennyiségű *szarmata*, *avar* és *Árpád-kori* kerámia
82. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK IV.
ÉNy-DK irányú mesterséges csatornától Ny-ra, ÉÉNy-DDK irányú, alacsony dombháton elhelyezkedő, 140×280 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar*, *Árpád-kori* és *késő középkori* kerámia
83. HAJÓS – KALL-SZIGET VI.
Egykori erősen ívelt medret DNy-ról követő dombsoron, „kifli” alakban elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 140×650 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* (nagy valószínűséggel neolit), *avar*, *szarmata* és *Árpád-kori* kerámia
84. HAJÓS – KALL-SZIGET VII.
Egykori medertől D-re, ÉK-DNy irányú, erősen kiemelkedő dombháton elhelyezkedő, 220×540 m nagyságú lelőhely. A lelőhely minden bizonynyal azonos D. Szabó Kálmán gyűjtésében szereplő Hajós-Alsó Kál, Kall-pusztai lelőhellyel.
Leletanyag: nagy mennyiségű *bronzkori*, *szarmata*, *avar* és *Árpád-kori* kerámia. A területen a bejelentő *neolit* (Vonaldíszes-kultúra), *szarmata* és *Árpád-kori* kerámiát gyűjtött.²⁹¹
85. HAJÓS – KALL-SZIGET VIII.
ÉK-DNy irányú úttól és csatornától É-ra, elhelyezkedő, É-D irányú, 140×410 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *avar* és kis mennyiségű *Árpád-kori* kerámia
86. HAJÓS – KALL-SZIGET IX.
ÉNy-Dk irányú, alacsony dombháton D-i oldalán elhelyezkedő, 100×100 m nagyságú lelőhely.

²⁹¹ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49., VKM RGY. lt.sz: 91.20.1-32.

- Leletanyag: közepes mennyiségű *szarmata*, *avar* és *Árpád-kori* kerámia
87. HAJÓS – KALL-SZIGET X.
ÉK-DNy valamint ÉNy-DK irányú földutak kereszteződésétől Ny-ra elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 220×380 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *őskori* (jellegtelen), *avar* és *Árpád-kori* kerámia
88. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK VIII.
Egykori vízjárta terület (sekély meder) É-i oldalán, az ÉK-DNy irányú földút és csatorna mindkét oldalán elhelyezkedő, 100×230 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) és *Árpád-kori*, továbbá közepes mennyiségű *avar* kerámia
89. HAJÓS – KALL-PUSZTA I.
ÉNy-DK irányú földúttól és csatornától Ny-ra, egy É-D irányú dombhátat is magába foglalva elhelyezkedő, ÉÉK-DDNy irányú, 160×270 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagyon nagy mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) és kis mennyiségű *avar* és *Árpád-kori* kerámia
90. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK IX.
ÉK-DNy irányú földút mellett, tőle D-re, ÉÉK-DDNy irányú alacsony dombhátan elhelyezkedő, 100×220 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar* és *Árpád-kori* kerámia
91. HAJÓS – KÜLSŐ-SZÁRNYÉK X.
Egykori, mára elszántott földút végénél elhelyezkedő, 100×100 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *avar* és *Árpád-kori* kerámia
92. HAJÓS – KALL-SZIGET XI.
Egykori medertől D-re, a medret követő alacsony dombsoron elhelyezkedő, ÉK-DNy irányú, 130×170 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori*, *avar* és *Árpád-kori* kerámia
93. HAJÓS – KALL-SZIGET XII.
Jelenlegi földúttól K-re, erősen kiemelkedő dombhátan ÉÉNY-DDK irányú dombhátan elhelyezkedő, 110×240 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) és *Árpád-kori* kerámia
94. HAJÓS – HALASTÓI-TÁBLA I.
Földút ÉK-i oldalán elhelyezkedő, kisméretű, 60×60 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* és *Árpád-kori* kerámia
95. HAJÓS – HALASTÓI-TÁBLA II.
ÉNy-DK irányú földúttól K-re elhelyezkedő, kisméretű, 60×60 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
96. HAJÓS – HALASTÓI-TÁBLA III.
A dűlőt átszelő betonút két oldalán, környezetből erősen kiemelkedő ÉÉK-DDNy irányú dombhátan elhelyezkedő, 100×360 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Badeni-kultúra) és *késő középkori* kerámia
97. HAJÓS – HALASTÓI-TÁBLA IV.
A dűlőt átszelő betonút ÉK-i oldalán, alacsony É-D irányú dombon elhelyezkedő, 80×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
98. HAJÓS – KALL-PUSZTA II.
A dűlőt átszelő ÉK-DNy irányú betonúttól É-ra, mélyebb terület szélén található, ÉÉK-DDNy irányú alacsony dombhátan elhelyezkedő, 120×310 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *avar* és *Árpád-kori* kerámia
99. HAJÓS – MÁJUS-TELEPI TÁBLÁK I.
ÉNy-DK irányú betonúttól Ny-ra, ÉÉK-DDNy irányú, erősen kiemelkedő dombhátan elhelyezkedő, 80×160 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: nagy mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra) és *késő középkori* kerámia
100. HAJÓS – MORCSI DŰLŐ V.
Csatorna és erdő közötti területen, a Sárközi-legelő ÉK-i sarkánál, ÉNy-DK irányú földút mindkét oldalán, alacsony dombokon elhelyezkedő, 280×350 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *Árpád-kori* és nagy mennyiségű *késő középkori* kerámia
101. HAJÓS – HOMOKHEGY IV.
Dűlő középső részén elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 180×220 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *bronzkori* és *szarmata* kerámia
102. HAJÓS – MISKEI OLDAL II.
Miskére vezető út ÉK-i oldalán, az utat keresztező csatornától K-re elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 150×280 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *őskori* (jellegtelen) kerámia
103. HAJÓS – KALL-SZIGET XIII.
Egykori medrekkel, mély, vízjárta területekkel körbevett „sziget” É-i felében, erősen kiemelkedő dombon elhelyezkedő, 120×180 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* (feltehetőleg kora, Nagyrév-kultúra) kerámia
104. HAJÓS – MORCSI DŰLŐ VI.
Egykori meder keleti oldalán elhelyezkedő, ÉNy-DK irányú, 120×200 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *neolit* (kora, Körös-kultúra), továbbá *szarmata* kerámia

105. HAJÓS – ZSOMBÉKOSFELETT II.
Magaspart széle és az 54. sz. főút között, ÉK-i oldalán völgyvel határolt területen elhelyezkedő, 100×170 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *szarmata* kerámia
106. HAJÓS – PART-FÖLDEK III.
Magaspart és az 54. sz. főút között, É–D irányú, szőlővel beültetett dombháton elhelyezkedő 80×100 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: kis mennyiségű *késő középkori* kerámia
107. HAJÓS – MISKEI ÚTI DŰLŐ II.
Miskére vezető út Ny-i oldalán, az út és egy egykori mély, vízjárta terület között elterülő ÉENy-DDK irányú, alacsony dombokon elhelyezkedő, 100×280 m nagyságú lelőhely.
Leletanyag: közepes mennyiségű *bronzkori* kerámia
108. HAJÓSI-SZŐLŐK (KÖH 8)
Bizonytalan helyű és kiterjedésű, *ismeretlen korú* lelőhely a Hajósi-szőlők területén.
109. HAJÓS – CIFRAHEGY (KÖH 9)
54. sz. főút és a magaspart közé beékelődő, ÉK-i és DNy-i oldalán völgyekkel határolt területen elhelyezkedő lelőhely.
Leletanyag: A területen *szarmata*, *avar* és *Árpád-kori* leletanyagot gyűjtöttek. 1978–1982 években 34 gödröt és 169 *avar sírt* tártak fel (Kőhegyi Mihály ásata).²⁹²
110. HAJÓS – MALOMÉR HÍDJÁ (KÖH 15)
Egykori meder (Malomér) É-i oldalán, a Hajós-Császártöltés földút mindkét oldalán, ÉEK-DDNy irányban, hosszan elhúzódó dombháton elhelyezkedő, 150×220 m nagyságú lelőhely. Kiterjedése minden irányban lényegesen nagyobb a KÖH adatbázisban nyilvántartottnál. A lelőhely azonos a D. Szabó Kálmán által jelentett, Hajós-Malomér hídja lelőhellyel.²⁹³
Leletanyag: nagyon nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Baden-kultúra) kerámia. D. Szabó Kálmán terepbejárása során *neolitik* (kora, Körös-kultúra) kerámiát is gyűjtött.
111. HAJÓS – TELEK, NEFELEJCS UTCA VÉGE (KÖH 17)
A település Ny-i határszélén, a Nefelejcs utca folytatásában, az erdősáv kezdeténél kb. 50×150 m területen *ismeretlen korú* lelőhely.²⁹⁴
112. HAJÓS – WOLFGRUBE (KÖH 18)
Egykori meder K-i oldalán, ÉNy-DK irányú dombháton, elhelyezkedő lelőhely. A lelőhely azonos a D. Szabó Kálmán által jelentett, Hajós-
- Wolfgrube lelőhellyel.²⁹⁵
Leletanyag: D. Szabó Kálmán a területen *ismeretlen korú* kerámiát gyűjtött.
113. KÉTVÖLGY – HALASTAVAK I. (KÖH 19)
A magaspart széle és a magaspartra merőleges völgy által alkotott szegletben elhelyezkedő bizonytalan kiterjedésű lelőhely.
Leletanyag: A területen *bronzkori*, *szarmata* edénytöredékeket gyűjtöttek, illetve három *ismeretlen korú* sír feltárására is sor került.²⁹⁶
114. KÉTVÖLGY – HALASTAVAK II. (KÖH 20)
54. sz. főút és a magaspart között elhelyezkedő bizonytalan kiterjedésű lelőhely.
Leletanyag: A területen Wicker Erika *bronzkori* és *szarmata* kerámiát gyűjtött.²⁹⁷
115. HAJÓS – PINCEFALU, VÍZMŰ (KÖH 22)
54. sz. főút DK-i oldalán, a vízmű területén elhelyezkedő lelőhely.
Leletanyag: A lelőhelyen 2003. 03. 12–17. között leletmentésre került sor. Ennek során 8 *avar* (8. századra datálható) sírt, továbbá egy *Árpád-kori* házrészletet tártak fel.²⁹⁸
116. HAJÓS – PARTFÖLD IV. (KÖH 25)
Magaspart és az 54. sz. főút között, az É–D irányú part és az azt metsző ÉNy-DK irányú völgy által határolt területen elhelyezkedő lelőhely.
Leletanyag: A területen Barna Zsolt *bronzkori* kerámiatöredékeket talált. Helyszíni szemle alkalmával Katona József Múzeum régészei valószínűsítik, hogy a területen *bronzkori* (Vatya) erődített telep található.²⁹⁹
117. HAJÓS – RÉGI TÉGLAGYÁR (KÖH 26)
Településtől Ny-ra, több párhuzamos, ÉK–DNy irányú dombháton elhelyezkedő lelőhely.
Leletanyag: A területről *késő középkori* kerámiatöredékek kerültek a Katona József Múzeumba.³⁰⁰

²⁹² TJM 13.429.

²⁹³ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49. VKM RGy. lt.sz: 91.20.1-32.

²⁹⁴ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49. VKM A 1193-2001. térképvázlat.

²⁹⁵ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 49. VKM A 1193-2001. térképvázlat.

²⁹⁶ „A két mély völgygel szabdaltnak magasparton sok, főleg a középső bronzkorból származó cseréptöredéket találtunk. A magaspart peremén, elszórtan emberi csontvázrészletek voltak a felszínen [...]. A mindössze néhány napig tartó hitelesítő feltárás nem vezetett különösebb eredményre. [...] Ezekből két, teljesen feldőlt emberi váz néhány csontja, valamint egy bolygatlan ÉNy-DK-i irányítású, melléklet nélküli váz került elő.” Wicker Erika leletmentése 1987, KJM RA 88.635; H. TÓTH Elvira 1990 85.

²⁹⁷ „A Kétvölgy mindkét magas, lapos részén [...] bronzkori és szarmata edénytöredékeket, terra sigillátákat is begyűjtöttem. A bronzkori telep nyilvánvalóan az egész földhátat elfoglalta [...]” Wicker Erika terepbejárása KJM RA 88.659; H. TÓTH Elvira 1990 85–86.

²⁹⁸ Kustár Rozália leletmentése. KJM RA. 2004.1234.

²⁹⁹ KJM RA. 2004.1226.

³⁰⁰ Alföldi Albert bejelentése. KJM RA. 2004.1120.

118. HAJÓS – ZABHEGY K-I VÉGE

Ismeretlen helyű lelőhely

Leletanyag: A területről közelebről meg nem határozható *őskori* továbbá *neolitikus*, *rézkori* (tiszapolgári és badeni) és *bronzkori* kerámia-töredékek kerültek a kalocsai múzeumba.³⁰¹ D. Szabó Kálmán gyűjtése.

119. HAJÓS – ISKOLAKERT (KÖH 5)

„Az általános iskola kertjéből évek óta kerülnek elő bronzkori cserepek. Most egy vatyai urnát sikerült megmentenünk.”³⁰² (Kőhegyi Mihály)

Leletanyag: *bronzkor* (középső, Vatya-kultúra)

120. CSÁSZÁRTÖLTÉS – ÚJTEMETŐ I.

Császártöltés és Hajós határán, a császártöltési az Új temetőtől mintegy 150-200 méterre DNy-ra, közvetlenül a magaspart szélén elterülő alacsony dombon található, 220×220 m nagyságú lelőhely.³⁰³

Leletanyag: nagy mennyiségű *rézkori* (késő, Boleráz-csoport, Badeni-kultúra), *bronzkori* (kora, Makó-kultúra, középső, Nagyrévi-kultúra, Halomsíros-kultúra), *szarmata*, *avar*, *Árpád-kori* kerámia

³⁰¹ WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila 2001 50. VKM RGy. lt.sz: 97.377.1-12.

³⁰² H. TÓTH Elvira 1990. 90.

³⁰³ KNIPL István 2004 173.

IRODALOM

ARNOLD Erzsébet – KNIPL István

2003 Fejezetek Császártöltés történetéből és néprajzából. Császártöltés

BANNER János

1956 Die Péceler Kultur. Archologica Hungarica XXXV. Budapest

BÁLINT Marianna

1998 Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köz déli részén
In: Tanulmányok Csongrád megye múltjából XXVI. 39–50. Szeged

BÁNÁTI Miklós

1969 Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés

1981 Újabb adatok Császártöltés történetéhez. Császártöltés

BÁNDI Gábor – KOVÁCS Tibor

1969 Adatok Dél-Magyarország bronzkorának történetéhez (A Szeremle csoport)
In: Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve. 14–15. 97–112. Pécs

BÁRTH János

1974 Migráció és kontinuitás egy Duna-melléki táj népesedéstörténetében. Cumania II. 285–330. Kecskemét

1997 Kalocsai kontraktusok. Kalocsa

BELÉNYESI Márta

1954 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. In: Etnographia. 65. 387–415. Budapest

BICZÓ Piroska

1984 A keceli határ régészeti emlékei. In: (Szerk.: Báth János): Kecel története és néprajza 19–62. Kecel

1986 Adatok Bács-Kiskun megye középkori építészetéhez. In: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében. 71–80. Kecskemét

BOROVSKY Samu

1900 Magyarország Városai és Vármegyéi. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye I. Budapest

BÖKÖNYI Sándor

1972 Óstulok (Bos primigenius Boi) leletek az Őrjeg tőzeglápban. In: Cumania I. 17–56. Kecskemét

1979 A közép-Alföld bronzkori állatvilága. In: SZOMÉ 109–115. Szolnok

B. TÓTH Ágnes

2003 A hunok története. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. X. fejezet: A népvándorlás kora (Szerk.: Vida Tivadar). 284–285. Budapest

- CSÁNKI Dezső
 1894 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Budapest
 1897 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest
- CSÁNYI Marietta
 1982 A Nagyrévi kultúra leletei a Közép-Tisza vidéken. In: SZOMÉ. 1982–1983. 33–60. Szolnok
 2003 Hódítók nyugat felől: a Halomsíros-kultúra In (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 161–163. Budapest
- CSORBA György
 2000 A kalocsi és solti nahije az 1570. évi szandzsákösszeírás alapján. In: (Szerk.: Koszta László): Fejezetek Kalocsa történetéből. 157–208. Kalocsa
- ECSÉDY István
 1975 A dél-dunántúli rézkor kutatásának helyzete és feladatai. In: SMK. 263–268. Kaposvár
- ENGEL Pál
 2002 Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Budapest
- FLACH, Paul – PAUL, Joseph
 1976 Siedlungsgeschichte von Hajos. München
- FÖLDI Ervin
 1980 Magyarország földrajzinév tára II. Szerk.: Földi Ervin. Budapest
- GALGÓCZY Károly
 1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Budapest
- GALLINA Zsolt – ROMSICS Imre
 1996 A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei. In: Romsics Imre (szerk.): Kalocsai Múzeumi Közlemények 3. Kalocsa
 1998 Homokmégy régészeti emlékei a késő vaskortól a középkor végéig. In: (Szerk.: Romsics Imre): Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. 73–134. Homokmégy
- GYÖRFFY György
 1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest
- HORVÁTH Ferenc
 2003 Az újkőkori fejlődés vázlatja és időkeretei a Dél-Alföldön. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. IV. fejezet: Az újkőkor (Szerk.: T. Bíró Katalin). 125–127. Budapest
- HORVÁTH László András – M. VIRÁG Zsuzsanna
 2003 A rézkor történeti vázlatja. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. V. fejezet: A rézkor (Szerk.: M. Virág Zsuzsanna). 125–127. Budapest
- H. SIMON Katalin
 2003 A dunántúli neolitikum a kezdetektől a Lengyel-kultúra kialakulásáig. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. IV. fejezet: Az újkőkor (Szerk.: T. Bíró Katalin). 102. Budapest
- JANKOVICH Dénes
 1985 Archeological topography, heoretical and practical lessons. In: MittArchInst 14. 283–292. Budapest
- JEREM Erzsébet
 2003 A késő vaskor – La Tène-kor, kelták. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VII. fejezet: A vaskor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 192–200. Budapest
- H. TÓTH Elvira
 1990 Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989). In: Cumania 12. 81–236. Kecskemét
- KAÁN Károly
 1939 Alföldi kérdések
- KALICZ Nándor
 1985 Adatok a Bolreázi-csoport alföldi elterjedéséhez. In: Archeológiai Értesítő. 91–108. Budapest
 1987 Kultúraváltozások a korai és középső rézkorban a Kárpát-medencében. In: Archeológiai Értesítő. 3–15. Budapest
- KATONA Imre
 1954 A Kalocsai Sárköz néprajza. Budapest
- KÁLDY-NAGY Gyula
 2008 A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Szeged

- KEMENCZEI Tibor
 1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarn. Budapest
 2003 A vaskor kezdete: a preszkíták. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VII. fejezet: A vaskor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 177-179. Budapest
- KISS Lajos
 1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KISS Viktória
 2003 Közép-európai típusú gazdálkodás: földművesek a Dunántúlon. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 148-149. Budapest
- KNIPL István
 2004 Császártöltés régészeti topográfiája. Cumania 20. 173-204. Kecskemét
 2009a Császártöltés régészeti topográfiája II. (rézkor, bronzkor). Cumania 24. 91-134. Kecskemét
 2009b Újabb leletek a császártöltési határban. In: (Szerk: Bende L. - Lőrinczy G.): Medinától Etéig, régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára. 145-147. Szentes
 2009c Rézkori edények a császártöltési határban. Múzeumőr VII/1. 30-31. Kecskemét
- KNIPL István - SÜMEGI Pál
 2010 Két rendszer határán – az ember és a környezet kapcsolata a sárközi dunai allúvium és a Duna-Tisza köze peremén. In: (Szerk: dr. Rakonczai J.): Környezeti változások és az Alföld, A Nagyalföld Alapítvány Kötetei 7.
- KOREK József
 1985 Adatok a Bolerázi csoport alföldi elterjedéséhez. In: Archeológiai Értesítő 112. 193-205. Budapest
- KŐHEGYI Mihály
 1972 Római pénzforgalom és kereskedelem az Intercisa-Csongrád közötti útvonalon
 In: Cumania I. 103-114. Kecskemét
- KRAJKÓ Gyula
 1984 Bács-Kiskun Megye gazdaságföldrajza. Kecskemét
- KUCZY Károly
 1980 A Kalocsa környéki nevek vizsgálata. Kalocsa
- KULCSÁR Gabriella
 2003 A korai bronzkor. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 141-142. Budapest
- KULCSÁR Valéria
 1984 Szarmata telep kutatási problémák. In: MKBKM. 25-24. Kecskemét
 1986 A Duna-Tisza köze településtörténeti kérdései a kora császárkorban. In: MKBKM. 47-50. Kecskemét
- LÁSZLÓ Gyula
 1976 A bócsai fejedelmi sír és a keceli kard. In: Cumania IV. 87-114. Kecskemét
- MAKSAY Ferenc
 1971 A magyar falu középkori településrendje. Budapest
- MARÁZ Borbála
 1977 Délkelet Magyarország La-Tene korának kronológiai kérdései. In: Archeológiai Értesítő 104. 47-64. Budapest
- MIHÁLTZ István
 1950 A Duna-Tisza köze déli részének földtani felvétele. A Magy. Állami Földtani Int. Évi jelentése 1950-ról. 1953. Budapest
- MOLNÁR Antal
 2000 A kalocsai érsekség a török korban. In: (szerk.: Koszta László) Kalocsa történetéből. 109-156. Kalocsa
- MOLNÁR Zsolt
 2003 A Kiskunság száraz homoki növényzete. (Szerk: Molnár Zsolt) TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó. Budapest
- M. VIRÁG Zsuzsanna - BONDÁR Mária
 2003 Települések. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. V. fejezet: A rézkor (Szerk.: M. Virág Zsuzsanna). 127-129. Budapest

- PAPP-VÁRY Árpád – HRENKÓ Pál
1989 Magyarország régi térképeken. h.n.
- PATAY Pál
1940 Vucedol stílusú tálak elterjedése Magyarországon. In: Archeológiai Értesítő. Budapest
- PÉCSI Márton
1967 A dunai Alföld. Budapest
- POROSZLAI Ildikó
2003 Erődített központok a Duna mentén. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 151–155. Budapest
- POROSZLAI Ildikó – CSÁNYI Marietta – TÁRNOKI Judit
2003 Változások a Kr. e. 3. évezredben: egy új korszak kezdete. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 141–142. Budapest
- RÁCZ Lajos
2011 Éghajlati változások az Alföldön a honfoglalástól a 19. század végéig. In: (Szerk: dr. Rakonczai J.): Környezeti változások és az Alföld, A Nagyalföld Alapítvány Kötetei 7. 55–62. Békéscsaba
- ROMSICS Imre
1998 Homokméggy történeti földrajza. In: (Szerk.: Romsics Imre): Tanulmányok Homokméggy történetéből és néprajzából. 15–52. Homokméggy
- SCHÖN Mária
2005 Hajósi sváb népi elbeszélések. Schwäbisches Erzählgut aus Hajosch. Kecskemét
- SOMOGYVÁRI Ágnes
1988 Bronzkori település Lajosmizse határában. In: MKBKM (1990). 22–26. Kecskemét
- SÜMEGI Pál
2003 A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai. JATEPress, Szeged
2005 Császártöltés-Hajós, kétvölgyi töltésen végzett régészeti geológiai feltárás eredményei. In: Cumania 21. Függelék. In: Wicker Erika – Knipl István: Középkori falvak a császártöltési határban. 133–139. Kecskemét
- SZABÓ István
1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon, X–XV. század. Budapest
- SZABÓ Miklós
1971 A kelták nyomában Magyarországon. Corvina, Budapest
- SZABÓ Gábor
1996 A Csorva-csoport és a Gáva kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegyüttes alapján. In: MFMÉ – Studia Archeologica 2. 9–109. Szeged
- SZÓKE Béla Miklós
2003 A kései vaskor. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón, VII. fejezet. A vaskor (Szerk.: Jerem Erzsébet). Budapest
- TAKÁCS Miklós
1994 A kisalföldi cserébobrácsok pontosabb időrendje. In: HOMÉ. 447–486. Miskolc
- T. BÍRÓ Katalin
2003 A termelő gazdálkodás kezdetei Magyarországon. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. IV. fejezet: Az újkőkor (Szerk.: T. Bíró Katalin). 99. Budapest
- TÍMÁR Kálmán
1939 Sárközi helynevek. Császártöltés neve. I. rész In: Magyar Népművészet, I. évf. 9. sz.
1940a Sárközi helynevek. Császártöltés neve. II. rész In: Magyar Népművészet, II. évf. 6. sz.
1940b Sárközi helynevek. Császártöltés neve. Befejező rész. In: Magyar Népművészet, II. évf. 7. sz.
- T. MOLNÁR Gizella
1997 A kő marad (Be- és kitelepítések Hajóson). Hajós
- TORMA István
1969 Adatok a Badeni (Péceli) kultúra Bolerázi csoportjának elterjedéséhez. In: VMMK. 91–108. Veszprém
- TÓTH Katalin
1997 Adatok Kalocsa környéke korabronzkorához. In: MKBKM. 11–20. Kalocsa
1998a A korai bronzkor kutatástörténete Bács-Kiskun megyében. In: Cumania 15. 199–211. Kecskemét

- 1998b Homokmégy településtörténete a neolitikumtól a bronzkor végéig. In: (Szerk.: Romsics Imre): Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. 59–71. Homokmégy
- TÓTH Károly
1979 Nemzeti park a Kiskunságban. Szerk: Tóth Károly Natura. Budapest
- VADAY Andrea
2003 Történeti áttekintés. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. IX. fejezet: A római kori Barbarikum (Szerk.: Vaday Andrea). 265–267. Budapest
- VASS Előd
1979 A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Cumania VI. 7–62. Kecskemét
1980 Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa
- VIDA Tivadar
2003 A népek országútján. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. X. fejezet: A népvándorlás kora (Szerk.: Vida Tivadar). 283–284. Budapest
- VÖRÖS Gabriella
1983 Kései szarmaták, korai germánok tárgyi hagyatéka. In: (Szerk. Kristó Gyula): Szeged története I. 134–144. Szeged
1992 Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyulai katalógusok 6. Gyula
- V. SZABÓ Gábor
2003 A kitágult világ: a bronz mesterei a Kárpát-medencében. In: (Főszerk.: Visy Zsolt): Magyar régészet az ezredfordulón. VI. fejezet: A bronzkor (Szerk.: Jerem Erzsébet). 163–167. Budapest
- V. SZÉKELY György
2010 Rézkori temető a petrezselyemföldön. In: Múzeumőr VIII/1. 15–17. Kecskemét
- WICKER Erika
1990 Bronzlelet a lajosmizsei bronzkori településről (M5 D1 B terület). In: MKBKM. 27–30. Kecskemét
2004 Észak-Bácska a hódoltság korában. In: Cumania 20. 5–112. Kecskemét
2006 Crkve, Klisza, Gradina, Klostr. Középkori településeket jelző határrészek Bács-Bodrog vármegyében. Cumania 22. 5–78. Kecskemét
2008 Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában. Kecskemét
- WICKER Erika – KNIPL István
2005a Középkori falvak a császártöltési határban. In: Cumania 21. 99–144. Kecskemét
2005b Császártöltési legendák és valóságalapjuk. In: MKBKM. (1999–2005). 37–46. Kecskemét
- WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila
2001 Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében. (1990–1995) In: Cumania 17. 33–126. Kecskemét

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

HOMÉ	= Herman Ottó Múzeum Évkönyve
KFL	= Kalocsa Főegyházmezei Levéltár
KJM	= Katona József Múzeum, Kecskemét
KÖH	= Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Adatbázisa
MFME	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MKBKM	= Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében
RA	= Régészeti Adattár
RGy	= Régészeti Gyűjtemény
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei
SZOMÉ	= Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv
TIM	= Türr István Múzeum, Baja
TJM	= Thorma János Múzeum, Kiskunhalas
VKM	= Viski Károly Múzeum, Kalocsa
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

István Knipl

ARCHEOLOGICAL TOPOGRAPHIES OF HAJÓS

Area of Hajós can be found at the boundary of the Great Plain and the Danube river alluvium, which is one of Hungary's most special areas. The village is situated on the one hand on the eastern edge of Kalocsa-Sárköz – a well-watered river alluvium, on the other on the dry high banks, formed by loess-covered quicksand layers, which stand 10-15 meters above the floodplain undercut by riverbeds. The area under study – which is the real border of Transdanubia and the Great Plains – has been under almost continuous human habitation for most of the past 8000 years. The field survey of the outskirts of Hajós took place in 2009-2010. After the formerly sporadic field surveys (surveys of D. Kálmán Szabó) and the reported possible finds, it can be regarded as the first systematic archeological field work in the village. During the field survey more than 100 new finds were identified. After the fieldwork traces of 14 different archaeological cultures have come to light (Körös-culture, the Linear ware-culture, Tiszapolgár-culture, Bodrogkeresztúr-culture, Baden-culture, Makó-culture, Nagyrév-culture, Vátya-culture, Tumulus burial-culture, Gáva-culture, Celts, Sarmatians, Avars, Hungarian Middle Ages).

Hajós régészeti topográfiája

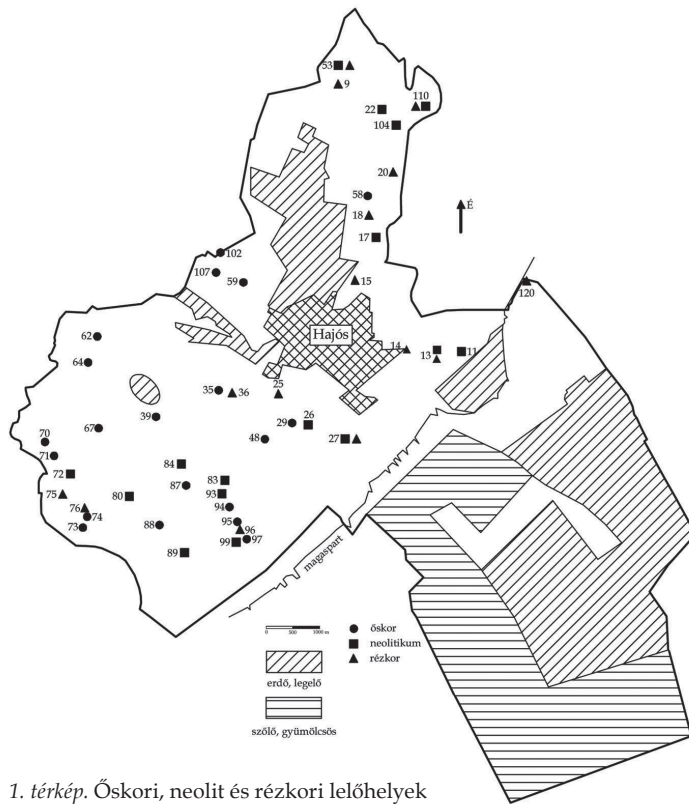
	Őskor	Neolitikum	Rézkor	Bronzkor	Vaskor	Szarmata	Avar	Árpád-kor	Késő középkor
1				X		X			
2						X			
3				X		X			
4				X					
5				X		X			
6				X		X			
7				X		X		X	
8									X
9			X	X					
10						X		X	
11		X				X			
12				X		X			
13		X	X						
14			X	X					
15			X	X					
16				X					
17		X							
18			X					X	
19						X		X	
20			X					X	X
21							X	X	
22		X		X				X	
23				X					
24				X		X			
25			X						
26		X							
27		X	X	X	X				X
28				X		X	X		
29	X					X			
30				X		X		X	X
31				X				X	
32						X	X	X	
33						X			
34						X		X	
35	X								
36			X						
37									X
38				X		X			
39	X					X			
40				X					
41				X		X	X	X	
42				X		X	X	X	X
43				X		X		X	
44				X		X	X	X	
45				X					
46				X			X		

Knipl István

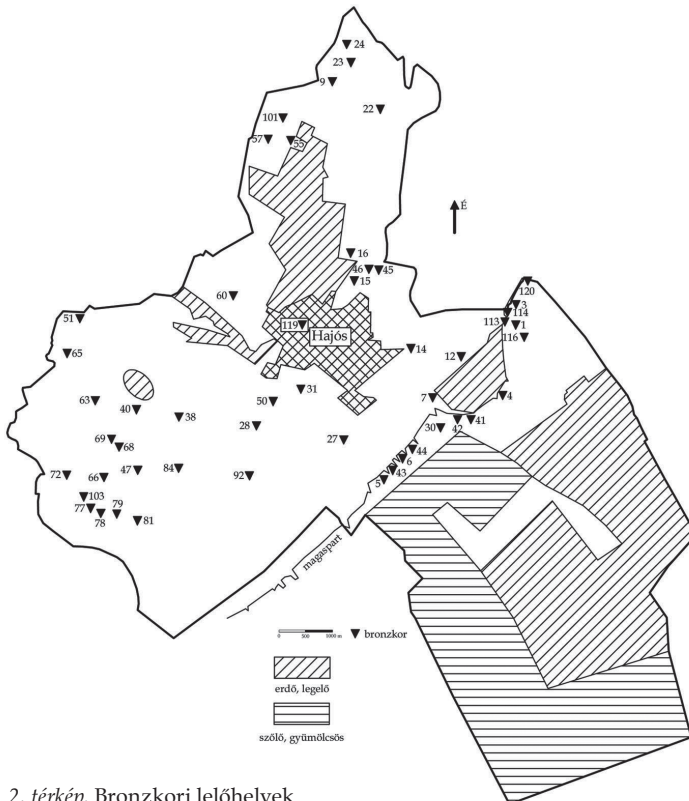
	Őskor	Neolitikum	Rézkor	Bronzkor	Vaskor	Szarmata	Avar	Árpád-kor	Késő középkor
47				X					X
48	X					X	X	X	
49							X		
50				X					
51				X		X?			X?
52						X			
53		X							
54							X		
55				X				X	X
56									X
57				X				X	
58	X								
59	X								
60				X					
61									X
62	X								
63				X					
64	X								
65				X					
66				X				X	
67	X								
68				X					
69				X					
70	X								
71	X								
72		X		X					
73	X								
74	X								
75			X						
76			X						
77				X					
78				X					
79				X					
80		X							
81				X		X	X	X	
82							X	X	X
83		X				X		X	
84		X		X		X	X	X	
85							X	X	
86						X	X	X	
87	X						X	X	
88	X						X	X	
89		X					X	X	
90							X	X	
91							X	X	
92				X			X	X	

Hajós régészeti topográfiája

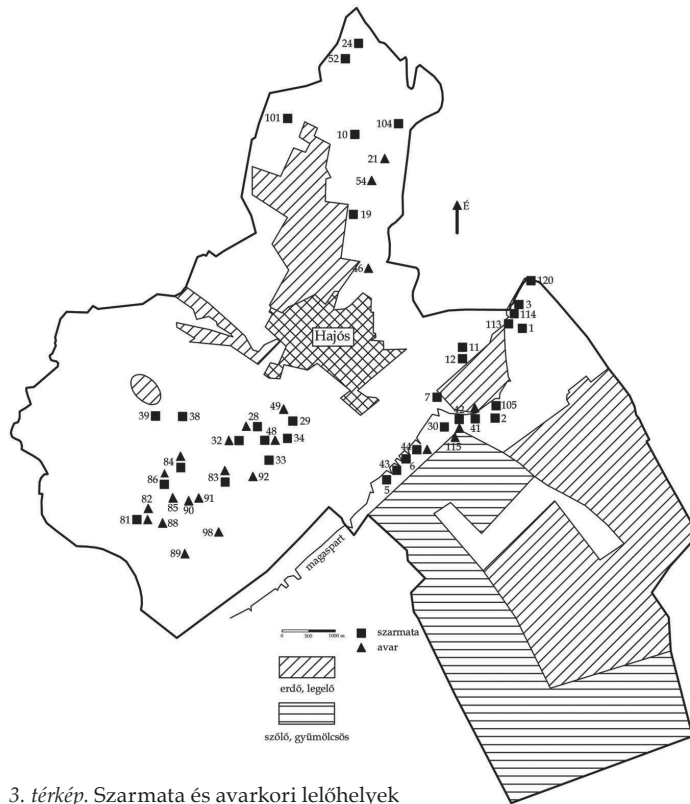
	<i>Őskor</i>	<i>Neolitikum</i>	<i>Rézkor</i>	<i>Bronzkor</i>	<i>Vaskor</i>	<i>Szarmata</i>	<i>Avar</i>	<i>Árpád-kor</i>	<i>Késő középkor</i>
93		X						X	
94	X							X	
95	X								
96			X						X
97	X								
98							X	X	
99		X							X
100								X	X
101				X		X			
102	X								
103				X					
104		X				X			
105						X			
106									X
107	X								
108	ismeretlen								
109						X	X	X	
110		X	X						
111	ismeretlen								
112	ismeretlen								
113				X		X			
114				X		X			
115							X		
116				X					
117									X
118		X	X	X					
119				X					
120			X	X		X	X	X	

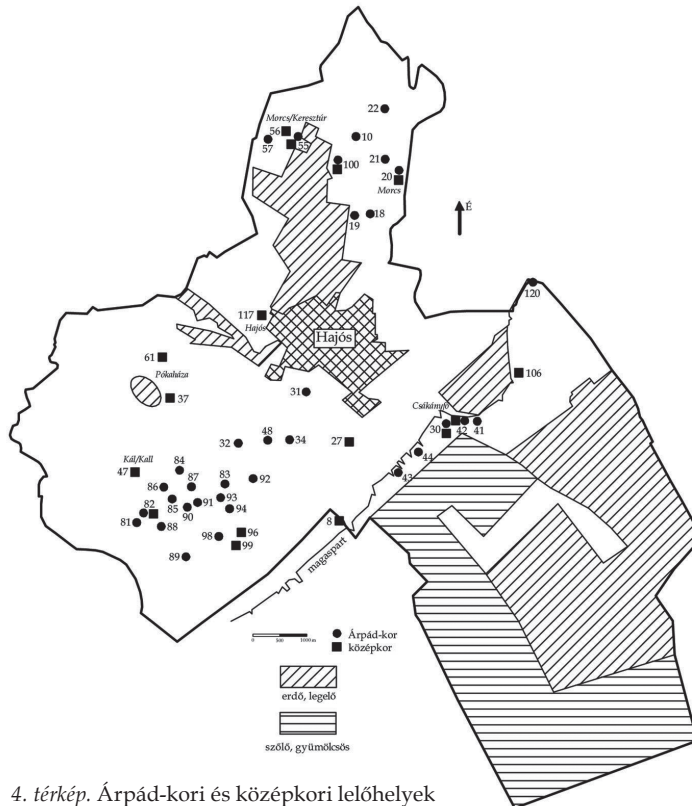
1. térkép. Óskori, neolitikum és rézkori lelőhelyek

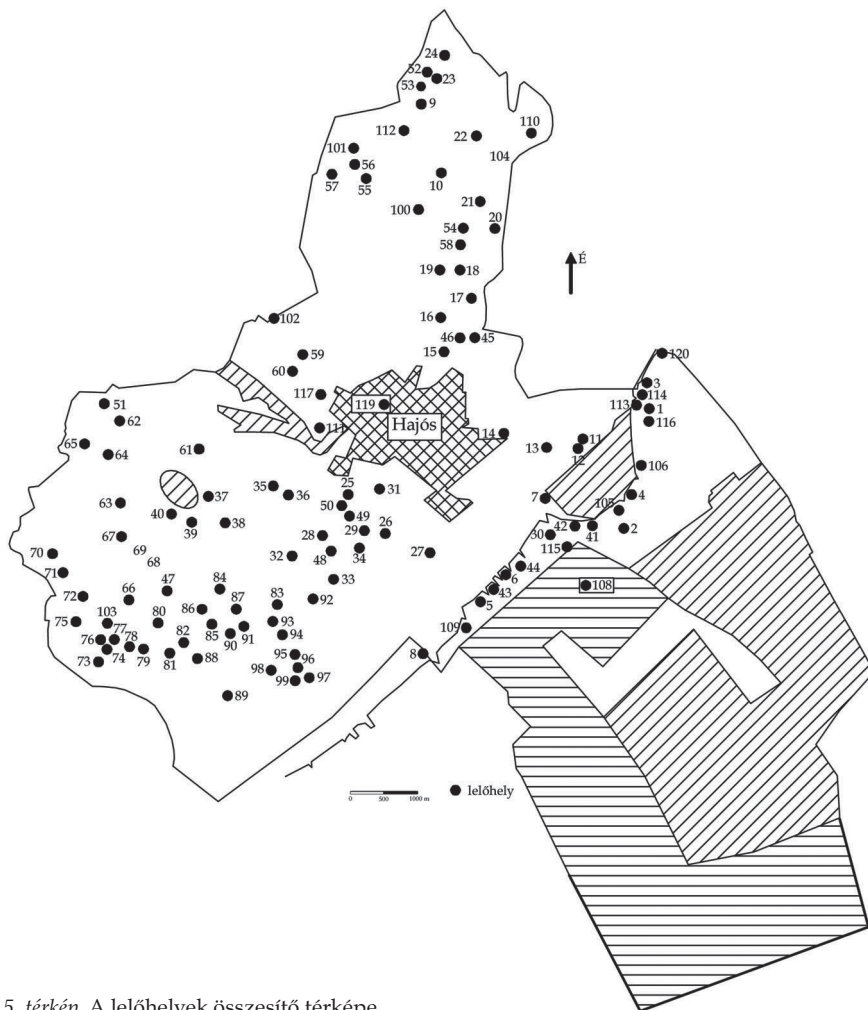
2. térkép. Bronzkori lelőhelyek

3. térkép. Szarmata és avarkori lelőhelyek

4. térkép. Árpád-kori és középkori lelőhelyek

5. térkép. A lelőhelyek összesítő térképe